

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ
ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ ΒΛΑΧΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΗΣ Α.Μ:0203124**

**ΘΕΜΑ: ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ
ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ**

**ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ: ΑΜΠΑΚΟΥΜΚΙΝ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΛΕΟΝΤΑΡΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ**

ΒΟΛΟΣ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 4962/1
Ημερ. Εισ.: 05-06-2007
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ -ΠΠΕ
2006
ΒΛΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ:

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Τους προέδρους των συλλόγους μονογονεϊκών οικογενειών της Λάρισας, του Βόλου και της Κέρκυρας για τη θετική ανταπόκριση τους για συνεργασία. Τους φίλους και τους γνωστούς που διευκόλυναν πολύ στη συγκέντρωση του δείγματος. Σε ανθρώπους που με βοήθησαν και με στήριξαν σε αυτή μου τη προσπάθεια.

Ένα πολύ μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον κ. Γεώργιο Αμπακούμκιν και την κ. Αγγελική Λεονταρή, καθηγητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ένα ευχαριστώ που δεν είναι τυπικό αλλά απόλυτα ειλικρινές και αληθινό.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Κεφάλαιο 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- 1.1. Τι είναι η συναισθηματική νοημοσύνη;.....σελ: 5
- 1.2. Πως αποκτάμε τη συναισθηματική νοημοσύνη;.....σελ: 7
- 1.3. Ποια είναι τα είδη συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης;.....σελ: 8
- 1.4. Τι προσφέρει η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση στα παιδιά;.....σελ: 11
- 1.5. Πως αντιδρούν τα παιδιά στο διαζύγιο;.....σελ: 12
- 1.6. Πως συνδέεται η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση με τις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο;.....σελ: 16
- 1.7. Σύνοψη.....σελ: 18
- 1.8. Υποθέσεις.....σελ: 18

Κεφάλαιο 2: ΜΕΘΟΔΟΣ

- 2.1. Σχέδιο.....σελ: 19
- 2.2. Δείγμα.....σελ: 19
- 2.3. Εργαλεία.....σελ: 20
- 2.4. Διαδικασία.....σελ: 21

Κεφάλαιο 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....σελ: 23

Κεφάλαιο 4: ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....σελ: 31

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ: 35

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....σελ: 38

Κεφάλαιο 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συναισθηματική νοημοσύνη είναι η τελευταία εξέλιξη στην προσπάθεια κατανόησης της σχέσης ανάμεσα στις γνωστικές και τις θυμικές δεξιότητες. Το φιλοσοφικό ενδιαφέρον μάλιστα για τη σχέση αυτή γεννιέται πριν από δυο χιλιάδες χρόνια περίπου, κορυφώνεται ωστόσο στην περίοδο από το 1980 έως και σήμερα. Εκφράστηκαν διάφορες απόψεις για το περιεχόμενο του όρου, έγιναν και συνεχίζουν να γίνονται διαρκώς επιστημονικές έρευνες και μελέτες πάνω στο θέμα¹.

Σήμερα, δημοφιλή περιοδικά και εφημερίδες δημοσιεύουν άρθρα σχετικά με την συναισθηματική νοημοσύνη² η οποία θεωρείται ότι παίζει καθοριστικό ρολό στη ζωή κάθε ανθρώπου.³ Την ίδια στιγμή οι συζυγικές συγκρούσεις και το διαζύγιο αποτελούν μια όλο και πιο συνηθισμένη κρίση της δυτικής κοινωνίας. Το διαζύγιο βιώνεται ως μια εξαιρετικά επώδυνη εμπειρία τόσο για τους γονείς όσο και για τα παιδιά και οι επιδράσεις του μπορεί να καταλήξουν ιδιαίτερα οδυνηρές.⁴ Τα αποτελέσματα της έρευνας του Gottman και των συνεργατών του έδειξαν ότι η συναισθηματική αγωγή επηρεάζει τις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο⁵.

Οι ερευνητικές προσπάθειες που επιχείρησαν να διερευνήσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη και τις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο εξέτασαν τα δυο προαναφερθέντα ζητήματα, υπό διαφορετικό πρίσμα προσεγγίζοντας τα ξεχωριστά. Συνεπώς πολύ λίγα γνωρίζουμε για το πώς επιδρά η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και κατ'επέκταση η συναισθηματική τους νοημοσύνη στον τρόπο με τον οποίο θα αντιδράσουν σε περίπτωση που βρεθούν αντιμέτωπα με το διαζύγιο των γονιών τους. Η διερεύνηση αυτής της σχέσης αποτελεί και το στόχο της παρούσας έρευνας.

¹ Βοσνιάδου, Σ. (2003) Εισαγωγή Στην Ψυχολογία . Βιολογικές, αναπτυξιακές και συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις Γνωστική ψυχολογία. Τόμος Α Αθηνά: Guetenberg

² Ciarrrochi, J., Forgas J.P., and Mayer J. D. (2001). Emotional Intelligence In Everyday Life: A Scientific Inquiry. Philadelphia: Psychology Press

³ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
Mayer J.D. (1999). Emotional intelligence popular or scientific psychology? Monitor: American psychology association

⁴ Νόβα- Καλτσούνη Χ. (2000). Κείμενα κοινωνιολογίας του Γάμου και της Οικογένειας. Αθήνα: Τυπώθητω- Γιώργος Δαρδανός

Herbert M. (1998). Χωρισμός και διαζύγιο. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα

⁵ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Στην εργασία αναφέρονται θεωρίες, βιβλιογραφικά γνωστές, σχετικά με τη συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών και το καθοριστικό ρόλο της συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης στην ανάπτυξη της. Αποσαφηνίζεται το είδος διαπαιδαγώγησης που αντιστοιχεί στη διαδικασία της συναισθηματικής αγωγής και το τι προσφέρει αυτή στα παιδιά. Αναφέρονται οι διάφορες πιθανές αντιδράσεις, συναισθηματικές και συμπεριφορικές, των παιδιών στο επώδυνο και αγχωτικό γεγονός του διαζυγίου καθώς και το πώς επιδρά η συναισθηματική νοημοσύνη ενός παιδιού στην αντίδραση του όταν βρίσκεται αντιμέτωπο με αυτό το γεγονός. Τέλος διερευνούνται, με τη χρήση ερωτηματολογίων τα οποία χορηγήθηκαν σε διαζευγμένες μητέρες, οι επιδράσεις που ασκήθηκαν στην αντίδραση των παιδιών τους στο διαζύγιο από το χρόνο του διαζυγίου, από τον τύπο διαπαιδαγώγησης που έχουν δεχθεί και από την αλληλεπίδραση αυτών των δυο.

1.1. Τι είναι η συναισθηματική νοημοσύνη;

Η συναισθηματική νοημοσύνη είναι ένας όρος που τα τελευταία χρόνια έχει γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής τόσο στον επιστημονικό κόσμο, όσο και στο ευρύ κοινό. Το εύρος της δημοτικότητάς του είναι τέτοιο, ώστε πολλοί να αμφισβητούν την αξία του, χαρακτηρίζοντάς τον ως μια “έννοια της μόδας”⁶. Όμως η άποψη αυτή εύκολα αντικρούεται και καταρρίπτεται, αν κάποιος προσπαθήσει να διερευνήσει τη συναισθηματική νοημοσύνη στηριζόμενος σε επιστημονικά δεδομένα. Τότε μόνον μπορεί να αντιληφθεί και να συνειδητοποιήσει πραγματικά τη σπουδαιότητα του περιεχομένου του όρου ‘συναισθηματική νοημοσύνη’ και τον καθοριστικό ρολό που αυτή παίζει στη ζωή κάθε ανθρώπου.⁷

Η συναισθηματική νοημοσύνη και το περιεχόμενο αυτής αποτέλεσαν αντικείμενο πολλών θεωρητικών και ερευνητικών προσεγγίσεων. Στην πορεία του χρόνου αναπτύχθηκαν διαφορές θεωρίες. Αυτές θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε τρία θεωρητικά μοντέλα, το μοντέλο των Mayer, Salovey & Caruso, το μοντέλο του Goleman και το μοντέλο του Bar-on.⁸

Οι Mayer, Salovey & Caruso θεωρούν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη είναι μία ικανότητα που ως προς τη δομή και την οργάνωσή της είναι ανάλογη με τις γνωστικές ικανότητες. Πρόκειται δηλαδή για μια ικανότητα του νου. Εμπερικλείει τη διαπροσωπική και ενδοπροσωπική νοημοσύνη του Gardner, καθώς και άλλες ικανότητες που αναφέρονται τόσο σε γνωστικές όσο και σε συναισθηματικές πτυχές του ατόμου. Οι ικανότητες αυτές χωρίζονται σε τέσσερις διαστάσεις: την ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα τα δικά του και των άλλων, να σκέφτεται με βάση τα κατάλληλα κάθε φορά συναισθήματα, να κατανοεί σύνθετα συναισθήματα και αλυσιδωτές συναισθηματικές αντιδράσεις και τέλος να χρησιμοποιεί κατάλληλους τρόπους για την αντιμετώπιση συναισθημάτων όπως ο φόβος, η ανησυχία, η θλίψη, η απογοήτευση κτλ.

⁶ Matthews G., Roberts R.D. & Zeidner M. (2004). Seven Myths About Emotional Intelligence. *Psychological Inquiry*

⁷ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Mayer J.D. (1999). Emotional intelligence popular or scientific psychology? *Monitor: American psychology association*

⁸ Πατσίδου Μ (2004). Συναισθηματική Νοημοσύνη: Σύγχρονες Προσεγγίσεις Μιας Παλιάς Έννοιας. *Επιστήμες Αγωγής*. Αθήνα.

Ciarrochi J., Forgas J.P., and Mayer J.D. (2001). Emotional Intelligence In Everyday Life: A Scientific Inquiry. Philadelphia: Psychology Press

Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso (2000). *Models Of emotional intelligence*. In RJ Sternberg (Ed.). *Handbook of Human Intelligence*

Ο Goleman με τη σειρά του δέχεται επιρροές σχεδόν από όλες τις θεωρητικές τάσεις. Έτσι η θεωρία του για την συναισθηματική νοημοσύνη είναι επηρεασμένη από τη νοημοσύνη της επιτυχίας του Sternberg, τη διαπροσωπική νοημοσύνη του Gardner, τη κοινωνική νοημοσύνη του Thorndike και την προσωπική νοημοσύνη των Salovey & Mayer. Η θεωρία του περιλαμβάνει πέντε τομείς ικανοτήτων: τη γνώση των συναισθημάτων τη στιγμή που βιώνονται, τον έλεγχο των συναισθημάτων, την εξεύρεση κινήτρων για το ίδιο άτομο, την ενσυναίσθηση δηλαδή την αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων και το χειρισμό των διαπροσωπικών σχέσεων. Επισημαίνεται ως αρνητικό το ότι ο Goleman συνδυάζει τη συναισθηματική επάρκεια, που πηγάζει από τη συναισθηματική νοημοσύνη, με τις υψηλές επιδόσεις που επιδεικνύει κάποιος σε αυτό που κάνει.

Τέλος ο Bar-on αντιλαμβάνεται τη συναισθηματική νοημοσύνη ως μια σειρά από μη γνωστικές δυνατότητες, ικανότητες και δεξιότητες που επηρεάζουν την ικανότητα του ατόμου να αντιμετωπίζει με επιτυχία τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις. Όσον αφορά στη δομή της, προτείνει πέντε βασικές κατηγορίες δεξιοτήτων: τις ενδοπροσωπικές ικανότητες, τις διαπροσωπικές ικανότητες, τη διαχείριση του άγχους, τη θετική διάθεση και την ικανότητα προσαρμογής στην οποία μάλιστα δίνει και ιδιαίτερη έμφαση. Σημειωτέον πως με την ικανότητα προσαρμογής εννοεί τον έλεγχο των παρορμήσεων και την αντοχή στο άγχος.

Συμπερασματικά γίνεται κατανοητό πως η συναισθηματική νοημοσύνη είναι μια σύνθετη έννοια που περιλαμβάνει διάφορες ικανότητες, δηλαδή συναισθηματικές, προσωπικές και κοινωνικές ικανότητες που μας βοηθούν να αντιμετωπίσουμε τις καθημερινές απαιτήσεις της ζωής. Κάνοντας ένα συσχετισμό των τριών αυτών θεωρητικών μοντέλων καταλήγουμε στο ό,τι ένα άτομο έχει συναισθηματική νοημοσύνη όταν είναι ικανό αφού αντιληφθεί και αναγνωρίσει τα συναισθήματα τόσο τα δικά του όσο και των άλλων, όπως αυτά αποτυπώνονται στις εκφράσεις του προσώπου, στον τόνο της φωνής κτλ., να μπορεί να τα κατανοήσει και εν συνεχεία να τα ονομάσει. Επίσης να κατανοεί τις αλυσιδωτές συναισθηματικές αντιδράσεις, δηλαδή πώς ένα συναίσθημα μπορεί να πυροδοτήσει κάποιο άλλο ώστε να μπορέσει να τις ελέγξει και να τις διαχειριστεί κάθε φορά με τους πιο καταλλήλους τρόπους. Να είναι ικανό να εκφράζει με ακρίβεια τα συναισθήματα που βιώνει και να ελέγχει τις παρορμήσεις και το άγχος του ώστε να βρίσκει τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων του. Να έχει αυτοσεβασμό, αυτοέλεγχο και δεξιότητες θετικής

διεκδίκησης καθώς επίσης να έχει ενσυναίσθηση, κοινωνική υπευθυνότητα και την ικανότητα να αναπτύσσει και να διατηρεί καλές διαπροσωπικές σχέσεις. Τέλος να είναι αισιόδοξο, ανεξάρτητο και συνεπώς ευτυχισμένο.

Ωστόσο κατά τον Goleman πέντε είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που διευκολύνουν μια συναισθηματικά και κοινωνικά ευφυή συμπεριφορά: η αισιοδοξία, η αυτοπραγμάτωση, η ευτυχία, η συναισθηματική ανεξαρτησία και η κοινωνική υπευθυνότητα.⁹

1.2. Πώς αποκτάμε τη συναισθηματική νοημοσύνη;

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό μας τη δίνει ο Steve Hein, ένας από τους πλέον καταξιωμένους σύγχρονους ψυχολόγους. Ο Hein κάνει διάκριση μεταξύ της συναισθηματικής ικανότητας και της συναισθηματικής νοημοσύνης. Υποστηρίζει πως κάθε μωρό γεννιέται με μια ορισμένη, μοναδική δυνατότητα για συναισθηματική ευαισθησία, συναισθηματική μνήμη, συναισθηματική επεξεργασία και συναισθηματική δυνατότητα εκμάθησης. Πρόκειται για μια έμφυτη δυνατότητα της οποίας τα συστατικά αποτελούν το πυρήνα της συναισθηματικής νοημοσύνης του ατόμου. Το πόσο όμως αυτή η έμφυτη δυνατότητα θα αξιοποιηθεί ή όχι, ώστε να κατακτηθεί η συναισθηματική νοημοσύνη και οι συναισθηματικές δεξιότητές της, εξαρτάται αυτό καθαυτό από τον τρόπο που το άτομο διαπαιδαγωγείται. Μπορεί δηλαδή είτε να αναπτυχθεί, είτε να βλαφθεί από τις εμπειρίες της ζωής του και κυρίως από τα συναισθηματικά μαθήματα που διδάσκεται κατά κύριο λόγο από τους γονείς και την οικογένεια του και στη συνέχεια από τους δασκάλους. Κατ' επέκταση λοιπόν και από τα πρότυπα που προβάλλονται στα παιδιά (π.χ: τηλεόραση) κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας¹⁰.

Ο John Gottman και οι συνεργάτες του έρχονται να επιβεβαιώσουν την θεωρία του Hein με μια έρευνα. Τα αποτελέσματα αυτής επισφραγίζουν το καθοριστικό ρόλο της συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης, εντοπίζοντας μια πραγματικά σημαντική διαφορά μεταξύ των παιδιών που οι γονείς τους εφάρμοζαν με συνέπεια τη συναισθηματική αγωγή και εκείνων που δεν δέχονταν από τους γονείς

⁹ Goleman D. (1998). Η Συναισθηματική Νοημοσύνη. Γιατί το «EQ» είναι πιο σημαντικό από το «IQ». Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

¹⁰ Hein S. (2005). Inmate Emotional Intelligence vs "EQ". <http://eqi.org/index.htm>

τους παρόμοια καθοδήγηση. Τα πρώτα παιδιά φάνηκε ότι έχουν καλύτερη υγεία, επιτυγχάνουν υψηλότερες σχολικές επιδόσεις, δημιουργούν ποιοτικά καλύτερες και σταθερότερες φιλίες, εμφανίζουν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς, είναι λιγότερο επιρρεπή σε πράξεις βίας. Πάνω από όλα βιώνουν λιγότερα αρνητικά και περισσότερα θετικά συναισθήματα. Είναι δηλαδή πιο υγιή συναισθηματικά. Το πιο εκπληκτικό είναι ότι τα παιδιά αυτά είναι πιο ανθεκτικά και πιο ευπροσάρμοστα. Σαφώς, όπως και όλα τα παιδιά, έτσι και αυτά λυπούνται, θυμώνουν, κτλ. Η διαφορά έγκειται στο ότι είναι πιο ικανά να ηρεμούν, να χαλαρώνουν, να βγαίνουν από τη δύσκολη θέση και να συνεχίζουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες¹¹.

1.3. Ποια είναι τα είδη συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης;

Ο Gottman και οι συνεργάτες του προτείνουν τέσσερα είδη συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης, στα οποία κατέληξαν έπειτα από σχετική έρευνα και συνεντεύξεις με γονείς. Οι πιο κοινοί τύποι γονιών είναι οι εξής:

- α) οι αποστασιοποιημένοι γονείς
- β) οι επικριτικοί- αποδοκιμαστικοί γονείς
- γ) οι επιτρεπτικοί- παραχωρητικοί γονείς
- δ) οι συναισθηματικοί μέντορες

Αποστασιοποιημένοι είναι εκείνοι οι γονείς, που παραβλέπουν τα συναισθήματα των παιδιών τους. Αντιμετωπίζουν τα συναισθήματα του παιδιού ως ασήμαντα ή παράλογα-ανάξια σημασίας, αγνοούν τα αρνητικά του συναισθήματα και επιθυμούν τη γρήγορη εξαφάνισή τους. Χρησιμοποιούν διαφορά τεχνάσματα για να αναστείλουν τα συναισθήματα του παιδιού. Δίνουν μεγάλο βάρος στο ξεπέραςμα των συναισθημάτων, αγνοώντας το νόημα που μπορεί να έχουν αυτά. Πιστεύουν ότι τα αρνητικά συναισθήματα είναι επιβλαβή και η επικέντρωση σε αυτά κάνει απλώς τα πράγματα χειρότερα. Μπορεί να γελοιοποιούν ή να μην παίρνουν σοβαρά υπόψη τα συναισθήματα του παιδιού, σχεδόν αδιαφορούν γι' αυτά που προσπαθεί να εκφράσει. Αντιλαμβάνονται τα συναισθήματα του παιδιού τους ως μια απαίτηση για διευθέτηση των πραγμάτων, ενώ πιστεύουν ότι τα αρνητικά συναισθήματα φανερώνουν έλλειψη προσαρμοστικότητας. Στην πραγματικότητα οι γονείς αυτοί αισθάνονται άβολα, πιέζονται από τα συναισθήματα του παιδιού τους, φοβούνται πώς θα χάσουν το

¹¹ Gottman J.(2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

συναισθηματικό έλεγχο και νιώθουν αβεβαιότητα. Έτσι ελαχιστοποιούν τα συναισθήματα του παιδιού τους, υποβαθμίζουν τα γεγονότα που τα προκάλεσαν και αποφεύγουν την επίλυση των προβλημάτων των παιδιών τους, μιας και πιστεύουν ότι η λύση θα έρθει με το χρόνο. Το αποτέλεσμα είναι πως τα παιδιά των γονιών αυτών μαθαίνουν ότι τα συναισθήματα τους είναι λανθασμένα, ακατάλληλα και χωρίς αξία.

Επικριτικοί- αποδοκιμαστικοί είναι οι γονείς που επικρίνουν και αποδοκιμάζουν τη συναισθηματική έκφραση των παιδιών τους. Είναι ακόμα πιο αρνητικοί από τους αποστασιοποιημένους γονείς. Επιπλήττουν, πειθαρχούν ή τιμωρούν το παιδί τους για την έκφραση των συναισθημάτων, θετική ή αρνητική. Θεωρούν ότι τα συναισθήματα αποδυναμώνουν τους ανθρώπους και για να μπορέσει να επιβιώσει κανείς πρέπει να είναι σκληρός. Είναι ιδιαίτερα αρνητικοί με τα αρνητικά συναισθήματα τα οποία αντιλαμβάνονται ως δείγμα κακού χαρακτήρα και την έκφραση τους ως μια προσπάθεια του παιδιού να πετύχει κάποιο στόχο. Έτσι, και τροφοδοτούμενοι από την υπερβολική ανάγκη τους να θέτουν όρια στο παιδί, δίνουν μεγάλη έμφαση στη συμμόρφωση του παιδιού σε καλά πρότυπα ή συμπεριφορές ασκώντας πλήρη έλεγχο στα αρνητικά συναισθήματα του. Ενδιαφέρονται κυρίως για την υπακοή του παιδιού στην εξουσία. Οι συνέπειες στα παιδιά είναι περίπου οι ίδιες με αυτές της προηγούμενης ομάδας.

Επιτρεπτικοί- παραχωρητικοί είναι οι γονείς που επιτρέπουν και αποδέχονται ελεύθερα την οποιαδήποτε αρνητική συναισθηματική έκφραση στα παιδιά τους και προσφέρουν ελάχιστη έως και καθόλου καθοδήγηση σε θέματα συμπεριφοράς. Δεν θέτουν όρια. Πιστεύουν ότι το μόνο που μπορεί να κάνει κανείς με τα αρνητικά συναισθήματα είναι να προσπαθήσει να τα ξεπεράσει. Έτσι προσπαθούν με κάθε τρόπο να παρηγορήσουν το παιδί, όταν βιώνει τέτοια συναισθήματα. Με αυτούς τους τρόπους όμως το παιδί δεν μαθαίνει τίποτα σχετικό με τα συναισθήματα, με αποτέλεσμα τα παιδιά αυτά να μην ξέρουν να χειρίζονται τα συναισθήματα τους και να ελέγχουν τη συμπεριφορά τους, με συνέπεια να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να κάνουν φίλους και να τα πηγαίνουν καλά με τους συνομηλίκους τους.

Συναισθηματικοί μέντορες είναι οι γονείς που αναγνωρίζουν ότι όλα τα συναισθήματα, θετικά και αρνητικά, μπορούν να αποδειχθούν χρήσιμα για τη ζωή του ατόμου. Έτσι, όταν τα παιδιά τους βιώνουν αρνητικά συναισθήματα, δεν τα απορρίπτουν, ούτε προσπαθούν να τα εξαφανίσουν. Αντίθετα τα αντιμετωπίζουν ως μια ευκαιρία για στενή επικοινωνία και οικειότητα καθώς και τρόπο να μάθουν περισσότερα για τον συναισθηματικό τους κόσμο. Αφιερώνουν χρόνο σε ένα παιδί

λυπημένο, θυμωμένο ή φοβισμένο και δείχνουν υπομονή, όταν αυτά τα συναισθήματα εκφράζονται. Πιστεύουν πως η έκφραση των αρνητικών συναισθημάτων είναι ένας πολύ σημαντικός τομέας συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης. Δείχνουν ευαισθησία και σεβασμό στην όποια συναισθηματική κατάσταση του παιδιού ανεξάρτητα από το βαθμό, την ποιότητα και την ένταση της. Δεν τα περιγελούν, αντίθετα τα αντιμετωπίζουν με σοβαρότητα και κατανόηση. Δεν υποδεικνύουν στο παιδί πώς πρέπει να νιώσει, ούτε διευθετούν το πρόβλημα για λογαριασμό του παιδιού τους. Γνωρίζουν πως τα παιδιά για να φτάσουν στο σημείο να μπορούν να χειρίζονται τα συναισθήματα τους, είναι αναγκαίο να βιώσουν συναισθηματικές εμπειρίες. Γι' αυτό το λόγο, παρόλο που είναι δύσκολο για ένα γονιό να παρακολουθεί από απόσταση το παιδί του να παλεύει με τα προβλήματα του, ξέρουν πως μόνο με αυτό τον τρόπο τα παιδιά μπορούν να καλλιεργήσουν τη συναισθηματική νοημοσύνη τους και να αντεπεξέλθουν στα προβλήματα της ζωής.

Σε στιγμές έκφρασης των συναισθημάτων των παιδιών τους δεν νιώθουν σύγχυση, ούτε άγχος, αλλά προσπαθούν να τις αξιοποιήσουν με το δυνατό καλύτερο τρόπο, για να ακούσουν το παιδί τους, να του διδάξουν ενσυναίσθηση εκδηλώνοντας τη στοργή και την κατανόηση τους, να βοηθήσουν το παιδί να κατονομάσει το συναίσθημα που νιώθει, να το καθοδηγήσουν στο χειρισμό των συναισθημάτων, να θέσουν όρια και να το διδάξουν αποδεκτές συναισθηματικές εκφράσεις και δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων. Οι γονείς αυτοί μπορούν να δεχθούν όλα τα συναισθήματα, αλλά όχι και όλες τις συμπεριφορές. Έτσι, όταν τα παιδιά εκφράζονται με τρόπο επιζήμιο για τα ίδια, για τους άλλους ή για τη σχέση τους με τους άλλους, οι γονείς θα βάλουν ένα γρήγορο τέλος σε αυτή τη συμπεριφορά και θα προσπαθήσουν να προσανατολίσουν τα παιδιά τους σε λιγότερο επιβλαβείς συναισθηματικές εκφράσεις, π.χ.: διάφορους τρόπους εκτόνωσης: τρέξιμο, ζωγραφική, μουσική κτλ. Όταν η συναισθηματική ένταση μειωθεί, προσεγγίζουν μαζί με το παιδί την κατάσταση και την επεξεργάζονται.

Αυτά τα παιδιά μαθαίνουν να αντιλαμβάνονται τα συναισθήματά τους, να τα χειρίζονται και να λύνουν μονά τους τα προβλήματα τους. Έτσι αποκτούν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση, μεγαλύτερη ικανότητα συγκέντρωσης και έχουν καλές σχέσεις με τους άλλους. Τέλος, είναι περισσότερα ευπροσάρμοστα.¹²

¹² Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Από τα τέσσερα αυτά είδη διαπαιδαγώγησης εκείνο που τελικά αντιστοιχεί στη διαδικασία της συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης και προάγει τη καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης στα παιδιά ασκείται μόνο από τους συναισθηματικούς μέντορες γονείς.

ΚΠΟ ΕΩΛ

1.4. Τι προσφέρει η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση στα παιδιά;

Σύμφωνα με τους Karen F. Stone & Harold Q. Dillehunt, Eric Shaps, J. David Hawkins, W. T Grant, Goleman, Salovey και Gottman¹³ η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση βοηθάει τα παιδιά να έχουν αυτοέλεγχο, αυτοεπίγνωση, αυτοπεποίθηση και αυτοκυριαρχία. Τα κάνει πιο αισιόδοξα, πιο υπεύθυνα, πιο κοινωνικά με προθυμία να βοηθήσουν. Είναι πιο πονετικά και πιο ευαίσθητα με τους άλλους. Δείχνουν ενσυναίσθηση καταλαβαίνοντας τους άλλους, διαγιγνώσκοντας και διαισθανόμενα τα συναισθήματα, τα κίνητρα και τις αγωνίες των άλλων ανθρώπων ενώ μπορούν να αντιλαμβάνονται και να ερμηνεύουν κοινωνικά σήματα. Ξέρουν να χειρίζονται τις σχέσεις με τους άλλους και υιοθετούν θετική διεκδικητική συμπεριφορά χρησιμοποιώντας τον καλό εξοπλισμό τους σε κοινωνικές στρατηγικές για τη λύση διαπροσωπικών προβλημάτων.

Έχουν την ικανότητα να βρίσκουν κίνητρα για τον εαυτό τους. Ελέγχουν την παρόρμηση και χαλιναγωγούν την ανυπομονησία. Προστατεύουν τη σκέψη τους από την απογοήτευση και ηρεμούν μόνα τους τον εαυτό τους. Προσεγγίζουν τα πράγματα έχοντας κριτική στάση με στόχο να τα αντιμετωπίσουν και όχι να στενοχωρηθούν. Δεν παρασύρονται από τα συναισθήματα τους και αντέχουν τις απογοητεύσεις. Είναι ευπροσάρμοστα, μπορούν δηλαδή να ξεπεράσουν ευκολότερα τις εμπειρίες που προκαλούν άγχος. Προσδιορίζουν νέους στόχους, αναζητούν εναλλακτικές ενέργειες και προβλέπουν τις συνέπειες αυτών. Τα αγόρια είναι λιγότερο επιθετικά και τα κορίτσια λιγότερο αυτοκαταστροφικά. Παρουσιάζουν γενικά λιγότερο παραβατική συμπεριφορά. Τέλος έχουν μεγαλύτερες επιδόσεις στο σχολείο και είναι πιο θετικά προσκολλημένα με την οικογένεια τους.

¹³ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Goleman D. (1998). Η Συναισθηματική Νοημοσύνη. Γιατί το «EQ» είναι πιο σημαντικό από το «IQ». Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Ciarrochi J., Forgas J.P., and Mayer J.D. (2001). Emotional Intelligence In Everyday Life: A Scientific Inquiry. Philadelphia: Psychology Press

Τα παιδιά που διαθέτουν συναισθηματική νοημοσύνη, έχοντας τα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν, είναι βέβαιο ότι είναι πιο σίγουρα για τον εαυτό τους, πιο ευτυχισμένα, πιο υγιή, και είναι πιο καλά προετοιμασμένα να αντιμετωπίσουν τις χαρές, τις προκλήσεις αλλά και τους κινδύνους της ζωής.

Τα αποτελέσματα της έρευνας του Gottman και των συνεργατών του έδειξαν ότι η συναισθηματική αγωγή μπορεί να προφυλάξει τα παιδιά ακόμα και από τις αρνητικές επιδράσεις μιας όλο και πιο συνηθισμένης κρίσης της δυτικής μας κοινωνίας: τις συζυγικές συγκρούσεις και το διαζύγιο.¹⁴

1.5. Πώς αντιδρούν τα παιδιά στο διαζύγιο;

Η απόφαση του διαζυγίου εκτείνεται σε μια μακρά χρονική περίοδο που χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα και ασυνέχεια. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι διαπροσωπικές συγκρούσεις και το διαζύγιο αποτελούν από τις αγχωτικές τις πιο εξαντλητικές ψυχολογικές καταστάσεις τόσο για τα άτομα που τις βιώνουν, στην προκειμένη περίπτωση οι γονείς,¹⁵ όσο και για τα παιδιά¹⁶. Δημιουργούν έντονο άγχος, επιφέρουν μεγάλες αλλαγές και προκαλούν ανισορροπία.

Όσο πιο έντονες είναι οι αρνητικές συναισθηματικές εντάσεις στο διαζύγιο, τόσο πιο μεγάλες επιπτώσεις μπορεί να έχει αυτό στις αντιδράσεις του παιδιού. Όσο και αν προσπαθεί να αντεπεξέλθει στη νέα κατάσταση, αν δεν καταφέρει να ελέγξει τον εαυτό του και τις αντιδράσεις του, ψυχολογικές και συμπεριφορικές, μπορεί τα προβλήματα να παραμείνουν άλυτα¹⁷.

Οι βασικές συνέπειες του διαζυγίου στο παιδί, σύμφωνα με έρευνες των Patric T. Davies & E. Mark Cummings, είναι η διατάραξη της ψυχικής και κοινωνικής του ισορροπίας, καθώς και μια επώδυνη αλλαγή στις σχέσεις με τους γονείς του. Τα παιδιά αισθάνονται συναισθηματικά ανασφαλή και μειώνεται ο αυτοέλεγχος τους¹⁸.

¹⁴ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

¹⁵ Taylor, E., Peplau, L.A., Sears, D.O. (2003) *Social psychology and stress*. Upper saddle river. N.J: Pearson education

¹⁶ Davies P.T. & Cummings M.E. (1994). Marital Conflict and Child Adjustment: An Emotional Security Hypothesis. *Psychological Bulletin*

¹⁷ Taylor, E., Peplau, L.A., Sears, D.O. (2003) *Social psychology and stress*. Upper saddle river. N.J: Pearson education.

¹⁸ Davies P.T. & Cummings E. M. (1994). Marital Conflict and Child Adjustment: An Emotional Security Hypothesis. *Psychological Bulletin*

Βάση των αποτελεσμάτων της έρευνας των Kelly & Wallerstein το 1976 τα παιδιά (σχολικής, προεφηβικής και εφηβικής ηλικίας) αρχικά αντιμετωπίζουν το γεγονός με νηφαλιότητα και καθαρότητα σκέψης που ξαφνιάζει. Πίσω όμως από αυτά κρύβονται βαθιά συναισθήματα τα οποία με το χρόνο και βιώνοντας τις συνέπειες του χωρισμού δυναμώνουν όλο και περισσότερο και εκτονώνονται.¹⁹

Οι πιθανές *συναισθηματικές αντιδράσεις* των παιδιών στο διαζύγιο είναι βαθιά συναισθήματα απώλειας και απόρριψης, εγκατάλειψης και μοναξιάς. Φοβούνται έντονα πως οι γονείς τους θα τα ξεχάσουν ή θα τα εγκαταλείψουν ή δεν θα δίνουν σημασία πια στις ανάγκες τους ενώ νιώθουν ότι ο γονέας που φεύγει από το σπίτι δεν τα αγαπάει. Οι αρνητικές αυτές συναισθηματικές εντάσεις είναι πολύ πιθανό να οδηγήσουν σε συνειδητό έντονο θυμό προς τους γονείς και κυρίως προς εκείνον που πιστεύουν ότι άρχισε το διαζύγιο.

Άλλη πιθανή αντίδραση είναι αισθήματα ταπείνωσης, παραγκωνισμού, και αδυναμίας αφού δεν λαμβάνεται υπόψη η γνώμη τους στις σοβαρές οικογενειακές αποφάσεις. Αισθάνονται ντροπή για τον χωρισμό των γονιών τους, για τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές τους, καθώς και για τα δικά τους συναισθήματα. Μειώνεται η αυτοεκτίμηση τους και κλονίζεται η εικόνα του εαυτού και της ταυτότητας τους αφού χάνονται τα σταθερά σημεία αναφοράς, δηλαδή οι γονείς. Βιώνουν ψυχολογικές συγκρούσεις προτίμησης μεταξύ των δυο γονιών τις οποίες ακολουθούν συναισθηματικές αλλαγές στη σχέση γονέα- παιδιού.

Αισθάνονται έλλειψη ενδιαφέροντος από την πλευρά των γονιών τους και νιώθουν λιγότερο ασφαλή και περισσότερο ευάλωτα, γιατί δεν βασίζονται πια και στους δυο γονείς. Αγωνιούν και φοβούνται για τη νέα κατάσταση και για το αβέβαιο μέλλον που υπάρχει μπροστά τους.

Είναι ακόμη πιθανό να ανησυχούν για τα συναισθηματικά προβλήματα των γονιών τους, να νιώθουν ενοχή και να κατηγορούν τον εαυτό τους για το διαζύγιο. Απόρροια όλων αυτών είναι ο έντονος εσωτερικός ψυχικός πόνος.

Οι πιθανές *συμπεριφορικές αντιδράσεις* των παιδιών στο διαζύγιο είναι να έχουν ιδιαίτερα αρνητική αντίδραση, η οποία εκδηλώνεται με αύξηση της επιθετικότητας και της εριστικότητας. Αυξάνονται οι εκρήξεις και οι απαιτήσεις. Γίνονται λιγότερο συνεργάσιμα και μειώνεται η σχολική τους επίδοση. Εμφανίζουν

¹⁹ Kelly, J.B & Wallerstein, J.S (1976). The effects of parental divorce: Experiences of the child in early latency. American Journal of Orthopsychiatry.

Νόβα-Καλτσούνη Χ. (2000). Κείμενα κοινωνιολογίας του Γάμου και της Οικογένειας. Αθήνα: Τυπώθητω- Γιώργος Δαρδανός

υπερκινητικότητα και υπερβολικό θάρρος. Αντιδρούν με έχθρα και λένε ψέματα. Έχουν αυξημένες πιθανότητες αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς καθώς πρόωρης σεξουαλικής δραστηριότητας και κατάχρησης ουσιών.

Εκδηλώνουν άρνηση στο να δικαιολογήσουν την απόφαση του διαζυγίου, η οποία με τον καιρό μειώνεται. Αποφεύγουν συνειδητά επαφές, συζητήσεις, καταστάσεις που θα τα φέρουν σε δύσκολη θέση ενώ αναζητούν υποστήριξη από φίλους ή άλλους ενήλικες. Επιζητούν συνεχώς τη προσοχή των άλλων καθώς και τη διαρκή συνέπεια από τους γονείς. Παρουσιάζουν έντονη δημιουργικότητα ως τρόπο εκτόνωσης και απαλλαγής από το αίσθημα αδυναμίας που νιώθουν μπροστά στο διαζύγιο.

Άλλη πιθανή αντίδραση είναι το κλείσιμο στον εαυτό τους και η απόσυρση. Γίνονται πιο ευερέθιστα και υπερευαίσθητα. Αυξάνουν την υποχωρητικότητα τους και τη συγκαταβατικότητα τους. Παρουσιάζουν συχνές αλλαγές στη διάθεση τους. Εκδηλώνουν προβλήματα υγείας από τη σωματοποίηση της ψυχολογικής πίεσης και δεν είναι αδύνατο να φτάσουν σε σημεία παθητικότητας και κατάθλιψης.

Όσο αφορά τη σχέση με τους γονείς τους είναι πιθανό να εκδηλώσουν έντονη προσκόλληση στον ένα γονιό και εναντίωση σε εκείνον που έφυγε από το σπίτι. Σε πολύ μικρό ποσοστό αποξένωση και από τους δυο, ενώ ενδέχεται να νιώθουν στοργή και για τους δυο γονείς.²⁰

Εκτός από τις άμεσες αντιδράσεις των παιδιών, το διαζύγιο ασκεί και μακροχρόνιες επιδράσεις σε αυτά, οι οποίες συχνά εξακολουθούν να υπάρχουν και στην ενήλικη ζωή. Αποτέλεσμα αυτού αποτελεί, εκτός όλων των άλλων, ότι τα άτομα που είναι παιδιά διαζευγμένων ή χωρισμένων γονιών έχουν διπλάσιες πιθανότητες να κάνουν γάμους, οι οποίοι επίσης θα καταλήξουν σε διαζύγιο ή χωρισμό (Friedman)²¹. Την εξήγηση δίνουν οι Amato και Keith που κατέληξαν με τη βοήθεια ερευνών πως ασκούνται σημαντικές αρνητικές επιδράσεις από το διαζύγιο των γονιών στη ψυχολογική και κοινωνική προσαρμογή του παιδιού. Τα άτομα αυτά έχουν μειωμένη εμπιστοσύνη στους άλλους, νιώθουν έντονο το φόβο της εγκατάλειψης, είναι

²⁰ Kelly, J.B & Wallerstein, J.S (1976). The effects of parental divorce: Experiences of the child in early latency. *American Journal of Orthopsychiatry*.

Νόβα-Καλτσούνη Χ. (2000). Κείμενα κοινωνιολογίας του Γάμου και της Οικογένειας. Αθήνα: Τυπώθητω- Γιώργος Δαρδανός

Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

²¹ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

διστακτικά στη σύναψη ερωτικών σχέσεων, επαναξιολογούν και αποδυναμώνουν τους συγγενικούς και κοινωνικούς δεσμούς²². Η Wallerstein αναφέρει ότι το 35% των ατόμων που προέρχονται από διαζευγμένες οικογένειες μακροπρόθεσμα συνεχίζουν να βιώνουν αισθήματα λύπης και δυσαρέσκειας για τους γονείς τους καθώς και ότι στερήθηκαν οικογενειακές εμπειρίες ενώ νοσταλγούν τις καλές στιγμές της οικογένειας²³.

Είναι σαφές πως υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορεί να αντιδράσει ένα παιδί στο γονεϊκό διαζύγιο. Οι αντιδράσεις αυτές σύμφωνα με τον Doek εξαρτώνται από τη φύση της σχέσης των γονέων. Συγκεκριμένα ορισμένες σοβαρές δυσκολίες στο γάμο, συμπεριλαμβανομένης της συναισθηματικής απομάκρυνσης των συζύγων δημιουργούν "εσωτερικευμένα" προβλήματα στα παιδιά, που εκδηλώνονται με συμπτώματα άγχους, κατάθλιψης, εσωστρέφειας και απομόνωσης. Αντίθετα, η εχθρότητα και η περιφρόνηση μεταξύ των συζυγών συνδέονται με την έκδηλη επιθετικότητα των παιδιών. Εξαρτάται επίσης από τη σχέση των παιδιών με τους γονείς τους που όταν είναι αληθινή, πλήρης και βασισμένη στην κατανόηση, το σεβασμό, την ειλικρίνεια και την ασφάλεια, βοηθά το παιδί να βιώσει την εμπειρία του διαζυγίου λιγότερο επώδυνα. Ακόμη από τη στάση του φιλικού, συγγενικού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος της οικογένειας απέναντι στο χωρισμό αφού ο οικογενειακός κύκλος υποστηρίζοντας συναισθηματικά και πρακτικά τα μέλη της οικογένειας και αποφεύγοντας το κοινωνικό στιγματισμό αυτών μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να μη βιώσουν έντονα αρνητικά συναισθήματα και κοινωνική απόρριψη, με αποτέλεσμα και οι αντιδράσεις τους να είναι πιο ήπιες. Καθοριστικό ρόλο στην επίδραση που θα έχει το διαζύγιο στο παιδί παίζει ο χαρακτήρας, η ιδιοσυγκρασία, η ηλικία και το φύλο του. Ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης που βρίσκεται το παιδί, κατά την περίοδο του χωρισμού και ανάλογα με φίλο του αντιδρά διαφορετικά: συνήθως τα αγόρια πιο επιθετικά και τα κορίτσια πιο παθητικά. Τέλος εξίσου σημαντικοί παράγοντες στις αντιδράσεις των

²² Amato, P.R. & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological bulletin*.

²³ Wallerstein, J.S. (1985). Children of divorce: Preliminary report of a ten-year follow-up of older children and adolescents. *Journal of the American of Child Psychiatry*.

παιδιών είναι η ύπαρξη ή όχι αδερφών, η ρύθμιση για τη γονική μέριμνα, η εμπλοκή σε δικαστικές αντιδικίες και οι αλλαγές σπιτιού ή σχολείου.²⁴

Ωστόσο καθοριστικό ρόλο στις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο παίζει ο δεσμός μεταξύ γονιού και παιδιού καθώς και η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση που αυτό έχει δεχθεί (Davies)²⁵. Ο ισορροπημένος δεσμός δημιουργεί ασφάλεια στο παιδί, ακόμα και αν νιώθει πως ο δεσμός μεταξύ των γονιών του δεν είναι υγιής, η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση του δίνει τη δυνατότητα να ελέγχει τα συναισθήματα του, να τα επεξεργάζεται και να λειτουργεί λιγότερο παρορμητικά. Αυτά τα δυο βοηθούν το παιδί να προσαρμοστεί πιο εύκολα στο χωρισμό των γονιών του και στη νέα του ζωή και να αντιδρά με σκοπό την επαναφορά της ισορροπίας.²⁶

1.6. Πώς συνδέεται η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση με τις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο;

Οι Carol L.Gohm, Crant C. Corser & David J.Dalsky μελέτησαν το αν και πώς επιδρά η συναισθηματική νοημοσύνη ενός ατόμου όταν βρίσκεται αντιμέτωπο με αγχωτικά γεγονότα. Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης υποδεικνύουν ότι η συναισθηματική νοημοσύνη βοηθά τα παιδιά και τα διευκολύνει στην αντιμετώπιση και στην προσαρμογή τους στη νέα κατάσταση του διαζυγίου²⁷. Κατά τους Matthews, Roberts & Zeidner για να αντιμετωπίσει το παιδί το διαζύγιο απαραίτητο είναι να έχει αυτογνωσία, θετική αυτοαντίληψη, αισιοδοξία, ενσυναίσθηση, κίνητρα, επιμονή καθώς και θετική διεκδικητική στάση²⁸:

²⁴ Doek, J. (1998). Παιδιά διαζευγμένων γονέων: Μια φωνή που πρέπει να ακουστεί. Πρακτικά από το ευρωπαϊκό Φόρουμ για την οικογένεια « Οικογένεια – Ευρώπη 21 αιώνας – Όραμα και Θεσμοί». Ίδρυμα για το παιδί και την οικογένεια. Αθήνα.

²⁵ Davies P.T. & Cummings E.M. (1994). Marital Conflict and Child Adjustment: An Emotional Security Hypothesis. Psychological Bulletin

²⁶ Davies P.T. & Cummings E. M. (1994). Marital Conflict and Child Adjustment: An Emotional Security Hypothesis

Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Taylor, E., Peplau, L.A., Sears, D.O. (2003) *Social psychology and stress*. Upper saddle river. N.J: Pearson education

²⁷ Gohm C.L., Corser C.C. & Dalsky D.J. (2005). Emotional Intelligence under Stress. Useful, unnecessary or irrelevant? Personality and Individual Differences

²⁸ Gohm C.L., Corser C.C. & Dalsky D. J. (2005). Emotional Intelligence under Stress. Useful, unnecessary or irrelevant? Personality and Individual Differences

Τα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης που σχετίζονται με την αντιμετώπιση του διαζύγιου, είναι τα εξής: (Carol L.Gohm, Crant C. Corser & David J.Dalsky)²⁹:

α) Η αντίληψη των συναισθημάτων, δικών μας και των άλλων που συσχετίζεται με την ικανότητα του παιδιού να χειρίζεται άμεσα τις σχέσεις ατόμου-περιβάλλοντος, που δημιουργούν το άγχος κατά τους Folkman & Lazarus, επειδή το περιβάλλον μπορεί να αποτελέσει για το άτομο πλούσια πηγή πληροφοριών για πολλές καταστάσεις. Οι πληροφορίες αυτές θα το καθοδηγήσουν σε αντιδράσεις, συμπεριφορές και στρατηγικές περισσότερο ευεργετικές.

β) Η αντίληψη των συναισθημάτων βοηθά ακόμη το παιδί να εστιάζει περισσότερο τη προσοχή του στη νέα κατάσταση και να σκέφτεται πιο λογικά. Γνωρίζει τα συναισθήματα και τα καταλαβαίνει. Αυτό το βοηθά να τα ελέγχει και να τα αντιμετωπίζει με μεγαλύτερη ψυχραιμία, διευκολύνοντας τη λειτουργία της σκέψης και της λογικής.

γ) Η συναισθηματική νοημοσύνη δίνει τη δυνατότητα στο παιδί να γνωρίζει την πηγή ενός συναισθήματος αλλά και το πώς τα συναισθήματα αλληλοσυνδέονται μεταξύ τους. Συνεπώς, γνωρίζει ποιο συναίσθημα διαδέχεται το άλλο. Αυτό του δίνει μεγάλη αίσθηση ελέγχου και δυνατότητα προετοιμασίας για την πιο ευεργετική αντιμετώπιση της κατάστασης.

δ) Τέλος η ικανότητα να ρυθμίζει το παιδί τα συναισθήματά του και τα συναισθήματα των άλλων του δίνει τη δυνατότητα να αποδυναμώσει ή να ενισχύσει ένα συναίσθημα, ανάλογα με το πώς το εξυπηρετεί. Αυτό οδηγεί στον αυτοέλεγχο και διευκολύνει μια πιο θετική στάση απέναντι στο διαζύγιο.

Αυτές οι τόσο σημαντικές για την αντιμετώπιση του διαζυγίου, συναισθηματικές ικανότητες αποκτούνται κυρίως από τη συναισθηματική διαπαιδαγώγηση σύμφωνα με τη θεωρία των Mayer & Salovey³⁰. Συνεπώς η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση μπορεί να διευκολύνει σημαντικά την αντιμετώπιση της νέας κατάστασης του διαζυγίου από το παιδί και τη προσαρμογή του σε αυτή.

²⁹ Gohm C.L., Corser C.C. & Dalsky D. J. (2005). Emotional Intelligence under Stress. Useful, unnecessary or irrelevant? Personality and Individual Differences

³⁰ Mayer J.D. and Salovey P..(1997) What is emotional intelligence?. In: P. Salovey and D.J. Sluyter, Editors, *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*, Basic Books, New York (1997),.

1.7. Σύνοψη:

Δεδομένων όλων των παραπάνω συμπεραίνουμε ό,τι τα παιδιά που έχουν διαπαιδαγωγηθεί συναισθηματικά, σε αντίθεση με εκείνα που έχουν διαπαιδαγωγηθεί λιγότερο ή καθόλου, διανύουν πιο εύκολα και λιγότερο επώδυνα τη περίοδο προσαρμογής στο διαζύγιο. Οι συναισθηματικές τους αντιδράσεις, οι αντιδράσεις τους στη σχέση με τους γονείς τους καθώς και στη δραστηριοποίηση τους σε διάφορους τομείς είναι λιγότερο ή καθόλου αρνητικές. Ο Gottman, υποδεικνύει ως σημαντικότερους παράγοντες ανάδειξης της θετικής ή αρνητικής αντίδρασης των παιδιών στο διαζύγιο τη σχολική τους επίδοση, την εξωσχολική τους δραστηριότητα, τις διαπροσωπικές τους δεξιότητες, τη σχέση τους και το συναισθηματικό δέσιμο με τα μέλη της οικογενείας τους αφού όλα αυτά βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση με τις συνθήκες, καταστάσεις, και τυχόν αλλαγές που βιώνουν.³¹ Η έρευνα που διεξήχθη προκειμένου να μελετηθεί τελικά το αν η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση επιδρά στις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο στηρίχθηκε στους υποδεικνυμένους από τον Gottman παραπάνω παράγοντες.

Εως εδώ

1.8. Υποθέσεις:

Βάση του θεωρητικού υποβάθρου, προκύπτουν οι ακόλουθες υποθέσεις που αφορούν στο πώς επιδρά η συναισθηματική διαπαιδαγώγηση στις αντιδράσεις των παιδιών στο διαζύγιο. Συγκεκριμένα αναμένεται τα παιδιά που έχουν δεχθεί διαπαιδαγώγηση με περισσότερες συναισθηματικές συμπεριφορές να έχουν λιγότερες ή καθόλου αρνητικές επιπτώσεις τόσο στους τομείς δραστηριοποίησής τους (σχολείο, εξωσχολική δραστηριότητα, κοινωνικοποίηση) όσο στη σχέση τους και το συναισθηματικό δέσιμο με τα μέλη της οικογένειάς τους, ενώ τα παιδιά που έχουν δεχθεί διαπαιδαγώγηση με λιγότερες συναισθηματικές συμπεριφορές αναμένεται να αντιδράσουν πιο αρνητικά.

³¹ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Κεφάλαιο 2: ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1. Σχέδιο:

Αρχικός σκοπός της έρευνας ήταν να συγκριθούν οι αντιδράσεις στο διαζύγιο των παιδιών αποδοκιμαστικών, επικριτικών-αποδοκιμαστικών, επιτρεπτικών-παραχωρητικών και συναισθηματικών μεντόρων μητέρων. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι αυτό δεν ήταν εφικτό καθώς το δείγμα κάλυπταν μόνο μητέρες που παρείχαν συναισθηματική διαπαιδαγώγηση. Παρατηρήθηκαν όμως διαφοροποιήσεις μεταξύ τους ως προς το πόσο συναισθηματικά συμπεριφέρονται. Συνεπώς το ερευνητικό ενδιαφέρον στράφηκε προς αυτές τις διαφοροποιήσεις και τις τυχόν επιδράσεις τους στις αντιδράσεις των παιδιών. Στη μέθοδο και τα αποτελέσματα της έρευνας γίνεται λεπτομερή αναφορά στις νέες μεταβλητές. Τα ερωτηματολόγια δόθηκαν σε μητέρες που εκπλήρωναν την προϋπόθεση το πρώτο τους παιδί την περίοδο του διαζυγίου να πήγαινε σχολείο. Από τα δημογραφικά στοιχεία, ζητήθηκαν το φύλο του πρώτου παιδιού, η σημερινή του ηλικία, ο συνολικός αριθμός των παιδιών της οικογένειας με τα αντίστοιχα φύλα και ηλικίες, το διάστημα από το διαζύγιο(σε χρόνια) και η ηλικία του γονιού.

2.2. Δείγμα:

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά σαράντα μητέρες. Η επιλογή του φύλου του γονέα καθορίστηκε από το γεγονός ότι η επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο αναλαμβάνεται σε συντριπτική πλειοψηφία από τις μητέρες³². Οι είκοσι προέρχονται από το νομό Μαγνησίας (Βόλο και Λάρισα) και οι υπόλοιπες από την Κέρκυρα (M=1,50). Η ηλικία τους κυμαίνεται από τριάντα ένα έως και σαράντα επτά χρόνων (M=39,00), ενώ το διάστημα που παρήλθε από το διαζύγιο τους κυμαίνεται από τρία έως επτά χρόνια (M=3,50).

Από τα σαράντα παιδιά τα είκοσι είναι κορίτσια και τα υπόλοιπα αγόρια (M=1.50). Η ηλικία και των δύο φύλων την περίοδο του διαζυγίου κυμαίνεται από οχτώ έως δεκαπέντε χρονών (M=11).

³² Herbert M. (1998). Χωρισμός και διαζύγιο. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

2.3. Εργαλεία:

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για την εκτίμηση της συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών από τις μητέρες τους και των αντιδράσεων των παιδιών στο διαζύγιο, είναι δυο ερωτηματολόγια αυτό- αναφοράς.

Ως πιο κατάλληλο για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας κρίθηκε το " test συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης " του Gottman³³ το οποίο μέτρα αν οι γονείς, εδώ μητέρες, διαπαιδαγωγούν συναισθηματικά τα παιδιά τους.

Στο ερωτηματολόγιο αυτό οι μητέρες κλήθηκαν να απαντήσουν στο ερώτημα για το πώς αντιμετωπίζουν τη λύπη, το φόβο και το θυμό, τόσο το δικό τους, όσο και των παιδιών τους. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 81 ερωτήσεις. Οι απαντήσεις διατυπώνονταν σε κλίμακα δυο διαβαθμίσεων (Σωστό= συμφωνώ με αυτή την άποψη ή Λάθος= δεν συμφωνώ με αυτή την άποψη) (βλ. Παράρτημα).

Οι ερωτήσεις χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες που αντιστοιχούν στα τέσσερα είδη συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης. Σε κάθε κατηγορία μετρούνται οι σωστές απαντήσεις και διαιρούνται με τον αριθμό των αντιστοίχων συνολικών ερωτήσεων. Από το μέσο όρο των σωστών ερωτήσεων προκύπτει το σκορ του κάθε είδους διαπαιδαγώγησης. Οι τέσσερις μεταβλητές του πρώτου ερωτηματολογίου αποτελούν τις ανεξάρτητες μεταβλητές του ερωτήματος της έρευνας. Η πρώτη είναι η διαπαιδαγώγηση που εμπεριέχει αποστασιοποιημένες συμπεριφορές και η οποία μετριέται με 25 ερωτήσεις πχ: τα παιδιά δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους να είναι λυπημένα. Η δεύτερη είναι η διαπαιδαγώγηση με επικριτικές-αποδοκιμαστικές συμπεριφορές και μετριέται με 23 ερωτήσεις πχ: ο θυμός είναι μια επικίνδυνη κατάσταση. Η τρίτη είναι η διαπαιδαγώγηση με επιτρεπτικές-παραχωρητικές συμπεριφορές και μετριέται με 10 ερωτήσεις πχ: προσπαθώ να μεταβάλω σε χαρούμενη την οργισμένη διάθεση του παιδιού μου, και η τέταρτη είναι η διαπαιδαγώγηση με συναισθηματικές συμπεριφορές που μετριέται με 23 ερωτήσεις πχ: ο θυμός είναι ένα συναίσθημα που πρέπει να διερευνηθεί .

³³ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Σχετικά με την αντίδραση των παιδιών στο διαζύγιο, χρησιμοποιήθηκε ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο με τη βοήθεια μιας ειδικευμένης σε θέματα διαζυγίου ψυχολόγου, στο οποίο οι μητέρες, απαντούν σε ερωτήσεις σχετικές με τη συμπεριφορά του παιδιού τους, πριν και μετά το χρονικό σημείο του διαζυγίου. Από το δεύτερο ερωτηματολόγιο προκύπτουν οι επτά εξαρτημένες μεταβλητές του ερωτήματος της έρευνας. Οι τομείς που μελετώνται είναι η σχολική επίδοση, οι σχέσεις με τα μέλη της οικογένειας και το συναισθηματικό δέσιμο με τα μέλη της οικογένειας όπου οι απαντήσεις διατυπώνονται σε κλίμακα πέντε διαβαθμίσεων, οι εξωσχολικές δραστηριότητες και η κοινωνικοποίηση του παιδιού που εμπεριέχει τρεις μεταβλητές όπου ζητούνται αντίστοιχα σχετικά αριθμητικά στοιχεία. (βλ. Παράρτημα).

Στη σχολική επίδοση το σκορ της αντίδρασης του παιδιού προκύπτει από τη σύγκριση των μέσων όρων πριν και μετά το διαζύγιο. Μετριοούνται οι βαθμοί, η προσοχή, το ενδιαφέρον και το διάβασμα στο σπίτι. Στις εξωσχολικές δραστηριότητες το σκορ προκύπτει από τη σύγκριση του αθροίσματος των εβδομαδιαίων ωρών πριν και μετά το διαζύγιο. Μετριοούνται οι ώρες απασχόλησης σε ξένες γλώσσες, computer, μουσική, γυμναστική-άθλημα, εικαστικές τέχνες και σε καμία απασχόληση. Στις σχέσεις και το συναισθηματικό δέσιμο με την οικογένεια τα αντίστοιχα σκορ προκύπτουν από τη σύγκριση των μέσων όρων πριν και μετά το διαζύγιο. Μετριοούνται οι σχέσεις και το συναισθηματικό δέσιμο με τη μαμά, το μπαμπά και τα αδέρφια (αν υπάρχουν). Τέλος η κοινωνικοποίηση μετριοείται με τρεις ξεχωριστές μεταβλητές. Στη πρώτη, ο αριθμός των φίλων του παιδιού, το σκορ προκύπτει από τη σύγκριση του αριθμού πριν και μετά το διαζύγιο. Η ίδια διαδικασία ακολουθείται και για τη δεύτερη, εβδομαδιαίος χρόνος απασχόλησης με τους φίλους, με τη διάφορα ότι μετριοούνται και συγκρίνονται ώρες. Τέλος στη τρίτη, ποιότητα σχέσης με φίλους, που μετριοείται με κλίμακα πέντε διαβαθμίσεων το σκορ προκύπτει από τη σύγκριση των μέσων όρων πριν και μετά το διαζύγιο.

Σε όλες τις εξαρτημένες μεταβλητές που μετριοούνται με κλίμακες το σκορ διακύμανσης τους κυμαίνεται από πολύ λίγο έως παρά πολύ.

2.4. Διαδικασία:

Αρχικά έγινε μια προσπάθεια προσέγγισης των συλλογών μονογονεκών οικογενειών του Βόλου, της Λάρισας και της Κέρκυρας με σκοπό τη συνεργασία μας

για τη διεξαγωγή της έρευνας. Ακολούθησε ενημέρωση των προέδρων για το σκοπό της έρευνας και παρουσίαση του ερωτηματολογίου. Στο σύλλογο της Λάρισας παραβρέθηκα σε μια συγκέντρωση των μελών της και χορήγησα τα ερωτηματολόγια στις διαζευγμένες μητέρες εγώ προσωπικά. Στο σύλλογο του Βόλου και της Κέρκυρας τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν στις μητέρες από τους προέδρους καθώς επιθυμούσαν να διασφαλίσουν την ανωνυμία των μελών τους. Δυστυχώς η συνεργασία με τους συλλόγους αυτούς δεν ήταν ιδιαίτερα καρποφόρα όσο αφορά τον αριθμό των ερωτηματολογίων, αφού μέσω αυτών συγκεντρώθηκε περίπου το ¼ του συνολικού δείγματος. Όλα τα υπόλοιπα ερωτηματολόγια συγκεντρώθηκαν με τη βοήθεια γνωστών και φίλων. Κάποια τα έδωσα εγώ στους συμμετέχοντες ενώ κάποια αλλά δόθηκαν μέσω τρίτων προσώπων.

Κεφάλαιο 3: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Για τη στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα MANOVA. Με βάση τα αποτελέσματα αυτής προκύπτει ότι οι μητέρες που αποτέλεσαν το δείγμα παρουσιάζουν συμπεριφορές και από τα τέσσερα είδη διαπαιδαγώγησης σε διαφορετικά ποσοστά. Σε μεγαλύτερο ποσοστό όμως παρουσιάζουν συμπεριφορές συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης το οποίο υποδεικνύει πως όλες είναι συναισθηματικές μέντορες μητέρες. Ωστόσο μεταξύ τους υπάρχουν διαφορές ως προς τις αποδοκμαστικές, επικριτικές, επιτρεπτικές και συναισθηματικές συμπεριφορές που εκδηλώνουν στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους. Αυτή η διαπίστωση οδήγησε στη δημιουργία 4 νέων μεταβλητών για τους τύπους συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης, οι οποίες χωρίζουν το δείγμα ως προς τη διάμεσο της υποκείμενης μεταβλητής. Δηλαδή προκύπτουν οι εξής μεταβλητές:

- Συναισθηματικές μέντορες μητέρες με λίγο και πολύ αποστασιοποιημένες συμπεριφορές(-0.55 : λίγο αποστασιοποιημένες, $+0.55$ πολύ αποστασιοποιημένες)
- Συναισθηματικές μέντορες μητέρες με λίγο και πολύ επικριτικές συμπεριφορές (-0.40 : λίγο επικριτικές, $+0.40$: πολύ επικριτικές)
- Συναισθηματικές μέντορες μητέρες με λίγο και πολύ επιτρεπτικές συμπεριφορές (-0.51 : λίγο επιτρεπτικές, $+0.51$: πολύ επιτρεπτικές)
- Συναισθηματικές μέντορες μητέρες με λίγο και πολύ συναισθηματικές συμπεριφορές (-0.90 : λίγο συναισθηματικές, $+0.90$: πολύ συναισθηματικές)

Στη συνέχεια γίνονται πολυμεταβλητές αναλύσεις διακύμανσης με ανεξάρτητες μεταβλητές το γεγονός του διαζυγίου και τον τύπο διαπαιδαγώγησης και εξαρτημένες τις μετρήσεις προσαρμογής (αντίδρασης) των παιδιών στο διαζύγιο. Οι μετρήσεις προσαρμογής είναι επτά: η σχολική επίδοση, οι εξωσχολικές δραστηριότητες, οι σχέσεις με τα μέλη της οικογένειας, το συναισθηματικό δέσιμο με τα μέλη της οικογένειας, ο αριθμός των φίλων των παιδιών, ο χρόνος που περνούν με τους φίλους και η ποιότητα της σχέσης αυτής.

Πρέπει να επισημανθεί πως όλες οι πληροφορίες για τις αντιδράσεις των παιδιών στους εξεταζόμενους προαναφερθέντες τομείς είναι αποτελέσματα αναφορών των μητέρων των παιδιών.

Στη σχολική επίδοση:

Εξετάζοντας τις αναφορές των μητέρων σχετικά με τις αντιδράσεις των παιδιών στη σχολική επίδοση προκύπτει ότι:

Στα παιδιά που έχουν δεχθεί αποστασιοποιημένες συμπεριφορές η επίδραση του διαζυγίου δεν είναι στατιστικά σημαντική $F(1, 38)=3.57$, ns. Το ίδιο ισχύει για την επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=1.56$, ns και για την επίδραση της αλληλεπίδρασης των δυο προαναφερθέντων παραγόντων $F(1, 38)=.20$, ns. Ωστόσο υπάρχουν τάσεις για αλλαγές ($p=.07$) όπου η επίδοση τους πριν το διαζύγιο ήταν πιο καλή ($M=3,84$) και μετά από αυτό χειρότερη ($M=3,59$).

Στα παιδιά που έχουν δεχθεί επικριτικές συμπεριφορές η επίδραση του διαζυγίου $F(1,38)=3.74$, ns, του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=3.57$, ns και για της αλληλεπίδρασης αυτών των δυο παραγόντων $F(1, 38)=.204$, ns δεν παρουσιάζουν στατιστικό ενδιαφέρον. Υπάρχουν τάσεις για αλλαγές ($p =.06$) όπου και εδώ η επίδοση τους μειώνεται μετά το διαζύγιο ($M=3,57$) σε σχέση με πριν από αυτό ($M=3,84$)

Και στα παιδιά δέκτες επιτρεπτικών συμπεριφορών παρατηρείται έλλειψη στατιστικής σημασίας τόσο της επίδρασης του διαζυγίου $F(1,38)=3.64$, ns, όσο της επίδρασης του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1,38)=.17$, ns και της αλληλεπίδρασης αυτών των δυο $F(1,38)=.00$, ns. Παρουσιάζονται τάσης αλλαγής ($p=.06$) όπου η επίδοση πριν το διαζύγιο είναι μεγαλύτερη ($M=3,84$) από τη μετέπειτα αυτού ($M=3,57$)

Όσο αφορά τα παιδιά που δέχονται συναισθηματικές συμπεριφορές τα πράγματα διαφοροποιούνται. Αναδεικνύεται μια κύρια επίδραση του διαζυγίου $F(1,38)=4,31, p<0.5$. Τα παιδιά μειώνουν την σχολική τους επίδοση μετά το διαζύγιο ($M=3,58$) σε σύγκριση με εκείνη που είχαν πριν από αυτό ($M=3,85$). Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει και για την επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1,38)=1.8$, ns ούτε για την αλληλεπίδραση μεταξύ διαζυγίου και τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1,38)=3,27$, ns. Και εδώ υπάρχουν τάσεις αλλαγής στον τύπο διαπαιδαγώγησης εκείνου που εμπεριέχει λιγότερες συναισθηματικές συμπεριφορές ($p=.08$). Τα παιδιά

εμφανίζουν μειωμένη επίδοση μετά το διαζύγιο ($M=3,66$) εν σύγκριση με πριν από αυτό ($M=4,17$).

Στην εξωσχολική δραστηριότητα:

Εξετάζοντας τις αντιδράσεις των παιδιών στην εξωσχολική δραστηριότητα, όπως αυτές αναφέρθηκαν από τις μητέρες, παρατηρείται ό,τι:

Στα παιδιά που έχουν δεχθεί αποστασιοποιημένες συμπεριφορές η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 38)=10.15, p<.01$ είναι σημαντική από το πρίσμα της στατιστικής. Τα παιδιά ασχολούνται με περισσότερες εξωσχολικές δραστηριότητες μετά το διαζύγιο ($M=9,58$) εν σύγκριση με πριν από αυτό ($M=8,10$). Εξίσου σημαντική είναι η επίδραση της αλληλεπίδρασης του διαζυγίου με το τύπο διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=8.87, p<.01$. Τα παιδιά παρουσιάζουν μεγαλύτερη εξωσχολική δραστηριότητα μετά το διαζύγιο ($M=11,63$) απ'ό,τι πριν από αυτό ($M=8,79$). Όμως η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης δεν παρουσιάζει το ίδιο στατιστικό ενδιαφέρον $F(1, 38)=.91, ns$.

Στην ανάλυση των παιδιών που έχουν δεχθεί επικριτικές συμπεριφορές αναδεικνύεται μια κύρια επίδραση του διαζυγίου $F(1,38)=8.00, p<.01$. Τα παιδιά πριν το διαζύγιο είχαν μικρότερη εξωσχολική δράση ($M=8,07$) η οποία μετά αυξήθηκε ($M=9,47$). Αντίθετα η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=.62, ns$ και η επίδραση της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=2.61, ns$ δεν είναι στατιστικά σημαντικές.

Στα παιδιά δέκτες επιτρεπτικών συμπεριφορών η επίδραση του διαζυγίου έχει υψηλή στατιστική σημασία $F(1, 38)=7.59, p<0.1$. Τα παιδιά δραστηριοποιούνται εκτός σχολείου πιο έντονα μετά το διαζύγιο ($M=9,47$) απ'ό,τι πριν από αυτό ($M=8,07$). Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο για την επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=.31, ns$ και για την αλληλεπίδραση διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=.47, ns$.

Ακριβώς το ίδιο ισχύει και στα παιδιά που δέχονται συναισθηματικές συμπεριφορές. Η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 38)=7.63, p<0.1$ είναι στατιστικά σημαντική. Τα παιδιά αυξάνουν την εξωσχολική τους δραστηριότητα μετά το διαζύγιο ($M=9,50$) σε σχέση με εκείνη που είχαν πριν από αυτό ($M=8,09$). Δεν είναι όμως σημαντική η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=.12, ns$ και της αλληλεπίδρασης μεταξύ διαζυγίου και τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 38)=0.19, ns$.

Στη σχέση με τα μέλη της οικογένειας:

Αναλύοντας τις αναφορές των μητέρων για τη σχέση των παιδιών με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, πριν και μετά το διαζύγιο, προέκυψαν τα εξής:

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί αποστασιοποιημένες συμπεριφορές παρατηρείται στατιστικά σημαντική επίδραση του διαζυγίου $F(1, 26)=11.96, p<.01$. Οι σχέσεις των παιδιών με την οικογένεια τους μειώνονται ($M=3,82$) σε σχέση με εκείνες πριν από το διαζύγιο ($M=4,19$). Η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.25, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=2.25, ns$ δεν παρουσιάζουν στατιστικό ενδιαφέρον.

Η ανάλυση των αντιδράσεων των παιδιών που έχουν δεχτεί επικριτικές συμπεριφορές αναδεικνύουν δυο κύριες επιδράσεις. Η μια είναι εκείνη το διαζυγίου $F(1, 26)=16.79, p<.01$ και η άλλη εκείνη της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης. Στη πρώτη τα παιδιά έχουν λιγότερο καλές σχέσεις με την οικογένεια τους μετά το διαζύγιο ($M=3,8$) απ'ό,τι πριν από αυτό ($M=4,18$). Και στη δεύτερη τα παιδιά παρουσιάζουν μείωση των σχέσεων μετά το διαζύγιο σε σχέση με πριν από αυτό. Αντίθετα η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=2.89, ns$ δεν είναι σημαντική. Ωστόσο υπάρχει η τάση μείωσης των σχέσεων μετά το διαζύγιο γενικά σε σχέση με την επικριτική διαπαιδαγώγηση ($p=.10$) παρουσιάζοντας $M=4,24$ και $M=3,76$ για τις πριν και μετά το χωρισμό σχέσεις, αντίστοιχα. Δηλαδή η επικριτική διαπαιδαγώγηση είναι πιθανό να προωθήσει τη μείωση της σχέσης του παιδιού με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας στη νέα κατάσταση του διαζυγίου.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επιτρεπτικές συμπεριφορές μόνο η επίδραση του διαζυγίου ανταποκρίνεται σε αυτό που θεωρείται σημαντικό στη στατιστική $F(1, 26)=11.85, p<.01$. Και εδώ οι σχέσεις των παιδιών με την οικογένεια τους μειώνονται μετά το διαζύγιο ($M=3,80$) σε σχέση με το πώς ήταν πριν από αυτό ($M=4,18$). Οι άλλες δυο επιδράσεις του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.69, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=1.64, ns$ δεν είναι στατιστικά ικανές να προκαλέσουν αλλαγές.

Τέλος στα παιδιά που έχουν δεχτεί συναισθηματικές συμπεριφορές αναδεικνύεται ως σημαντική στατιστικά η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 26)=10.21, p<.01$. Τα παιδιά χειροτερεύουν τις σχέσεις τους με την οικογένεια τους μετά το διαζύγιο ($M=3,83$) σε σχέση με εκείνες πριν από αυτό ($M=4,18$). Αντίθετα δεν θεωρούνται στατιστικά σημαντικές η επίδραση του τύπου

διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.56$, ns και εκείνη της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.17$, ns.

Στο συναισθηματικό δέσιμο με τα μέλη της οικογένειας:

Μελετώντας τις αναφορές των μητέρων σχετικά με το συναισθηματικό δέσιμο των παιδιών με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, πριν και μετά το διαζύγιο, παρατηρήθηκε ότι:

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί αποστασιοποιημένες συμπεριφορές καμία από τις επιδράσεις δεν είναι ικανές στατιστικά να προκαλέσουν αλλαγές. Ούτε εκείνη του διαζυγίου $F(1, 26)=1.04$, ns, ούτε εκείνη του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.00$, ns αλλά ούτε και εκείνη της αλληλεπίδρασης αυτών των δυο παραγόντων $F(1, 26)=.02$, ns.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επικριτικές συμπεριφορές η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 26)=.88$, ns και του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.26$, ns δεν έχουν στατιστική σημασία. Αντίθετα η επίδραση της αλληλεπίδρασης των δυο προαναφερθέντων μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική $F(1, 26)=4.48, p<.05$. Στη σχέση αυτή πραγματοποιούνται δυο αλλαγές. Η μια στα παιδιά που έχουν δεχτεί λίγο επικριτικές συμπεριφορές όπου το συναισθηματικό τους δέσιμο με τα μέλη της οικογένειας μεγαλώνει μετά το διαζύγιο ($M=3,76$) σε σχέση με πριν από αυτό ($M=3,56$) και ενώ στη δεύτερη τα παιδιά που έχουν δεχτεί πολύ επικριτικές συμπεριφορές μειώνουν το δέσιμο τους μετά το διαζύγιο ($M=3,49$) εν συγκρίσει με πριν από αυτό ($M=3,56$).

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επιτρεπτικές συμπεριφορές οι επιδράσεις του διαζυγίου $F(1, 26)=1.44$, ns, του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=.63$, ns και για την αλληλεπίδραση αυτών των δυο $F(1, 26)=.86$, ns δεν είναι στατιστικά σημαντικές.

Όσο για τα παιδιά που έχουν δεχτεί συναισθηματικές συμπεριφορές και εδώ δεν παρατηρείται καμία κύρια επίδραση ούτε του διαζυγίου $F(1, 26)=.92$, ns, ούτε του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 26)=1.40$, ns ούτε και της αλληλεπίδρασης αυτών των δυο $F(1, 26)=.92$, ns.

Στη κοινωνικοποίηση:

Η κοινωνικοποίηση ως μεταβλητής έχει τρεις δείκτες.

Αναλύοντας τις αναφορές των μητέρων σχετικά με τις αντιδράσεις των παιδιών στο πρώτο δείκτη, τον αριθμό των φίλων του παιδιού, πριν και μετά το διαζύγιο προέκυψε ότι :

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί αποστασιοποιημένες συμπεριφορές μόνο η επίδραση του διαζύγιο έχει στατιστική σημασία $F(1, 35)=4.90, p<.05$. Τα παιδιά αποκτούν περισσότερους φίλους μετά το διαζύγιο ($M=3,74$) από όσους είχαν πριν από αυτό ($M=3,14$). Αντίθετα δεν παρουσιάζουν στατιστικό ενδιαφέρον οι επιδράσεις του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=2.48, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=1.11, ns$.

Στα παιδιά δεχτές επικριτικών συμπεριφορών συμβαίνει κάτι αντίστοιχο. Η επίδραση του διαζυγίου είναι στατιστικά σημαντική $F(1, 35)=4.63, p<.05$. Τα παιδιά αυξάνουν τον αριθμό των φίλων τους μετά το διαζύγιο ($M=3,72$) σε σχέση με πριν από αυτό ($M=3,12$). Όμως δεν είναι σημαντικές η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=.21, ns$ και η επίδραση της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=.31, ns$.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επιτρεπτικές συμπεριφορές αναδεικνύεται ως σημαντική μόνο η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 35)=4.61, p<.05$. Τα παιδιά μετά το διαζύγιο έχουν περισσότερο φίλους ($M=3,72$) απ'ό,τι πριν από αυτό ($M=3,13$). Η επίδραση όμως του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=1.43, ns$ και της αλληλεπίδρασης του διαζυγίου με τη διαπαιδαγώγηση $F(1, 35)=.02, ns$ δεν παρουσιάζουν στατιστικό ενδιαφέρον

Ακόμη στα παιδιά που έχουν δεχτεί συναισθηματικές συμπεριφορές παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 35)=4.75, p<.05$. Τα παιδιά αυξάνουν αριθμητικά τους φίλους τους μετά το διαζύγιο ($M=3,74$) σε σύγκριση με πριν από αυτό ($M=3,13$). Ενώ παρατηρήθηκαν ως ασήμαντες οι επιδράσεις του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=.02, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 35)=.14, ns$.

Εξετάζοντας τις αναφορές των μητέρων σχετικά με τις αντιδράσεις των παιδιών στο δεύτερο δείκτη, τις ώρες δηλαδή που τα παιδιά κάνουν πράγματα με φίλους τους, πριν και μετά το διαζύγιο προέκυψε ότι :

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί αποστασιοποιημένες συμπεριφορές η επίδραση του διαζύγιο έχει στατιστική σημασία $F(1, 32)=4.90, p<.05$. Τα παιδιά αυξάνουν τις ώρες απασχόλησης με τους φίλους τους μετά το διαζύγιο ($M=5,50$) απ'ό,τι πριν από αυτό ($M=4,71$). Δεν είναι όμως το ίδιο στατιστικά ενδιαφέρουσες οι επιδράσεις του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=.26, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=3.56, ns$. Ωστόσο υπάρχει η τάση αύξησης των ωρών μετά το διαζύγιο σε παιδιά που έχουν δεχθεί λιγότερες αποστασιοποιημένες συμπεριφορές ($p= .07$) παρουσιάζοντας $M=4,64$ και $M=6,12$ για τις πριν και μετά το χωρισμό ώρες, αντίστοιχα.

Στα παιδιά δεχτές επικριτικών συμπεριφορών συμβαίνει κάτι αντίστοιχο. Η επίδραση του διαζυγίου είναι στατιστικά σημαντική $F(1, 32)=4.63, p<.01$. Τα παιδιά αυξάνουν την απασχόληση με τους φίλους τους μετά το διαζύγιο ($M=5.49$) σε σχέση με πριν από αυτό ($M=4.68$). Αντίθετα δεν είναι σημαντικές η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=0.19, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=0.45, ns$.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επιτρεπτικές συμπεριφορές αναδεικνύεται ως σημαντική μόνο η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 32)=4.43, p<.05$. Τα παιδιά μετά το διαζύγιο περνούν περισσότερο χρόνο με τους φίλους τους ($M=5,50$) απ'ό,τι πριν από αυτό ($M=4,71$). Η επίδραση όμως του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=.20, ns$ και της αλληλεπίδρασης του διαζυγίου με τη διαπαιδαγώγηση $F(1, 32)=.15, ns$ δεν παρουσιάζουν στατιστικό ενδιαφέρον

Ακόμη στα παιδιά που έχουν δεχτεί συναισθηματικές συμπεριφορές παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 32)=5.10, p<.05$. Τα παιδιά αυξάνουν την απασχόληση τους με τους φίλους τους μετά το διαζύγιο ($M=5,49$) σε σύγκριση με πριν από αυτό ($M=4,7$). Ενώ παρατηρήθηκαν ως ασήμαντες οι επιδράσεις του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=.00, ns$ και της αλληλεπίδρασης διαζυγίου και διαπαιδαγώγησης $F(1, 32)=.38, ns$.

Μελετώντας τις αναφορές των μητέρων σχετικά με την αντίδραση των παιδιών στο τρίτο δείκτη, τη ποιότητα των σχέσεων των παιδιών με τους φίλους τους, πριν και μετά το διαζύγιο προκύπτει ότι:

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί αποστασιοποιημένες παρουσιάζονται ανούσιες στατιστικά οι επιδράσεις του διαζυγίου $F(1, 36)=.46, ns$ και του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 36)=.02, ns$ ενώ η αναδεικνύεται ως κύρια η επίδραση της

αλληλεπίδρασης αυτών των δυο $F(1, 36)=5.13, p<.05$. Τα παιδιά βελτιώνουν ποιοτικά τις σχέσεις με τους φίλους τους μετά το διαζύγιο ($M=4,50$) σε σχέση με πριν από αυτό ($M=4,22$) όταν είναι δέκτες λίγο αποστασιοποιημένων συμπεριφορών, ενώ μειώνονται μετά το διαζύγιο ($M=4,25$) συγκριτικά με πριν ($M=4,40$) όταν είναι δέκτες πολύ αποστασιοποιημένων συμπεριφορών.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επικριτικές συμπεριφορές δεν παρουσιάζουν στατιστικά ενδιαφέρον ούτε η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 36)=.31, ns$, ούτε η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 36)=.24, ns$, ούτε κα εκείνη τη αλληλεπίδρασης αυτών των δυο παραγόντων $F(1, 36)=.31, ns$.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί επιτρεπτικές συμπεριφορές είναι στατιστικά ασήμαντες και η επίδραση του διαζυγίου $F(1, 36)=.28, ns$ και η επίδραση του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 36)=.73, ns$ και η επίδραση της αλληλεπίδρασης αυτών των δυο $F(1, 36)=1.12, ns$.

Στα παιδιά που έχουν δεχτεί συναισθηματικές συμπεριφορές και εδώ είναι ασήμαντες οι επιδράσεις και του διαζυγίου $F(1, 36)=.34, ns$ και του τύπου διαπαιδαγώγησης $F(1, 36)=.26, ns$ και της αλληλεπίδρασης αυτών των δυο $F(1, 36)=.34, ns$.

Κεφάλαιο 4: ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Από τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει πως η συμπεριφορά ενός μεγάλου μέρος των παιδιών του δείγματος μας, τα οποία βίωσαν το διαζύγιο των γονιών τους αντιδρούν σε αυτό με αλλαγές στη συμπεριφορά τους. Βασικά οι τομείς που παρατηρούνται οι αλλαγές είναι η εξωσχολική δραστηριότητα των παιδιών, οι σχέσεις τους με τα μέλη της οικογένειας, ο αριθμός των φίλων τους και ο χρόνος που αφιερώνουν σε αυτούς, ενώ ελάχιστες είναι εκείνες οι αλλαγές που παρουσιάζονται στη σχολική επίδοση των παιδιών, στο συναισθηματικό δέσιμο που έχουν με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας και στη ποιότητα των σχέσεων με τους φίλους τους. Οι αλλαγές αυτές, επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό τις υποθέσεις της έρευνας.

Πρέπει να επισημανθεί πως οι μητέρες του δείγματος πέρα από τις διαφοροποιήσεις στις αποστασιοποιημένες, επικριτικές, επιτρεπτικές και συναισθηματικές συμπεριφορές που εμπειρείχαν στη διαπαιδαγώγηση που παρείχαν στα παιδιά τους στην ουσία λειτουργούν βασιζόμενες στην συναισθηματική διαπαιδαγώγηση.

Εξετάζοντας αναλυτικά ένα προς ένα τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης των αναφορών των μητέρων για τις αντιδράσεις των παιδιών τους στο διαζύγιο και της υποστηρικτικής ή μη υποστηρικτικής λειτουργίας τους προς τις υποθέσεις προκύπτει ό,τι:

Η σχολική επίδοση των παιδιών παραμένει ανεπηρέαστη από το διαζύγιο των γονιών τους. Αυτό επιβεβαιώνει τις υποθέσεις καθώς αναμένεται ένα παιδί που διαπαιδαγωγείται με συναισθηματικές συμπεριφορές να ελέγξει τις όποιες επιδράσεις του διαζυγίου και να καταφέρει να διατηρήσει ισορροπία στη ζωή του³⁴. Όμως παρατηρείται και μια αρνητική επίδραση του διαζυγίου στη σχολική επίδοση των παιδιών που έχουν δεχθεί συναισθηματικές συμπεριφορές. Αυτό το εύρημα φαίνεται να αντιφάσκει και με τις υποθέσεις της παρούσας έρευνας και με τα αποτελέσματα άλλων σχετικών ερευνών. Αν όμως εξεταστεί σε συνδυασμό με την τάση που αναδεικνύεται από τη στατιστική ανάλυση η αντίφαση αυτή ελαττώνεται καθώς η μείωση τείνει να εμφανίζεται σε παιδιά δεκτές λίγων συναισθηματικών συμπεριφορών.

³⁴ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Η εξωσχολική δραστηριότητα μετά το διαζύγιο αυξάνεται σε όλα τα παιδιά. Και αυτό επιβεβαιώνει τις υποθέσεις καθώς η αύξηση αυτή δεν συνεπάγεται αναγκαστικά μείωση της επίδοσης των παιδιών στο σχολείο. Το ότι τα παιδιά έχουν ανακαλύψει νέους τρόπους εκτόνωσης, έκφρασης και δημιουργικής απασχόλησης αποδεικνύει την ικανότητα αυτοέλεγχου που διαθέτουν.³⁵ Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από την επίδραση, στην αύξηση της δραστηριοποίησης των παιδιών, της διαπαιδαγώγησης που περιλαμβάνει λίγες αποστασιοποιητικές συμπεριφορές.

Σε αντίθεση με τους προαναφερθέντες εξεταζόμενους τομείς οι σχέσεις των παιδιών με τα μέλη της οικογένειας χειροτερεύουν μετά το διαζύγιο. Αυτή η αλλαγή δεν υποστηρίζει τις υποθέσεις της ερευνάς αλλά μπορεί να εξηγηθεί λογικά. Το διαζύγιο ως γεγονός, το οποίο αποτελεί και την αιτία της μείωσης των σχέσεων, συνεπάγεται πολλές αλλαγές στη ζωή του παιδιού. Οι συνθήκες οικονομικές, κοινωνικές, οικογενειακές αλλάζουν. Αλλάζει ο τρόπος ζωής του παιδιού και της οικογένειας γενικότερα. Το ότι ένας από τους δυο γονείς φεύγει από το σπίτι είναι αρκετό για να αλλοιωθούν οι σχέσεις των μελών της οικογένειας³⁶. Σε συνδυασμό με τα αρνητικά συναισθήματα και εντάσεις που δημιουργούνται φαντάζει πολύ δύσκολο οι σχέσεις να παραμείνουν ανεπηρέαστες. Αλλά, η επίδραση της διαπαιδαγώγησης που περιέχει πολλές επικριτικές συμπεριφορές στη μείωση της σχέσεων των παιδιών με τα μέλη της οικογένειας, που αναδείχθηκε από την ανάλυση, επιβεβαιώνει τις υποθέσεις. Η αρνητική επίδραση τέτοιας μορφής διαπαιδαγώγησης ήταν αναμενόμενη με βάση τις σχετικές θεωρίες του Gottman³⁷.

Ωστόσο το ανεπηρέαστο, στη πλειοψηφία των παιδιών, συναισθηματικό τους δέσιμο με τα μέλη της οικογένειας δείχνει πως οι αρνητικές αλλαγές στις σχέσεις τους δεν είναι ιδιαίτερα ανησυχητικές αφού είναι επιφανειακές. Συνεπώς και εδώ οι υποθέσεις της έρευνας επιβεβαιώνονται. Επίσης υποστηρικτή προς τις υποθέσεις είναι και η αλλαγή του συναισθηματικού δεσίματος που παρατηρείται στα παιδιά που είναι δέκτες επικριτικών συμπεριφορών. Εκείνα που έχουν δεχθεί λίγες επικριτικές

³⁵ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συνασθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

³⁶ Herbert M. (1998). Χωρισμός και διαζύγιο. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα

³⁷ Gottman J. (2000). Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συνασθηματική νοημοσύνη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

συμπεριφορές αυξάνουν το συναισθηματικό τους δέσιμο με τα μέλη της οικογένειας ενώ αντίθετα εκείνα που έχουν δεχθεί πολλές επικριτικές συμπεριφορές το μειώνουν.

Τέλος σχεδόν όλα τα παιδιά φαίνεται να βελτιώνουν την κοινωνικοποίηση τους μετά το διαζύγιο. Κυρίως αυξάνουν τους φίλους τους και το χρόνο που περνούν μαζί τους ενώ η ποιότητα των σχέσεων δεν αλλάζει. Και αυτό κατηγοριοποιείται στις θετικές αντιδράσεις αφού τα παιδιά δεν εγκαταλείπουν τους άλλους τομείς δραστηριοποίησης τους ούτε ενισχύουν την ποιότητα της σχέσης με τους φίλους τους για να καλύψουν συναισθηματικά κενά με τα μέλη της οικογένειας τους που τυχόν να είχαν δημιουργηθεί ως συνέπεια του διαζυγίου. Αντίθετα αυξάνουν την κοινωνικότητα τους και αξιοποιούν δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο τους. Εξαιρεση αποτελούν τα παιδιά που έχουν δεχθεί πολλές αποστασιοποιημένες συμπεριφορές από τις μητέρες τους. Σε αυτή την περίπτωση η αύξηση της κοινωνικοποίησης τους υποκρύπτει προσπάθεια κάλυψης συναισθηματικού οικογενειακού κενού. Η αντίδραση αυτών των παιδιών είναι λογική και αναμενόμενη³⁸.

Συμπερασματικά τα αποτελέσματα, στο μεγαλύτερο μέρος τους, επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις της έρευνας. Ωστόσο κάποια από αυτά, λίγα σε αριθμό, δεν τις υποστηρίζουν. Σε αυτή την κατηγορία αποτελεσμάτων ανήκει και το ό,τι σε γενικές γραμμές δεν παρατηρήθηκαν ιδιαίτερα αρνητικές ή τουλάχιστον διαφορετικές αντιδράσεις των παιδιών που έχουν δεχθεί αποστασιοποιημένες, επικριτικές, επιτρεπτικές συμπεριφορές από εκείνα που ήταν δέκτες συναισθηματικών συμπεριφορών. Το συμπέρασμα αυτό δημιουργεί προβληματισμό. Τον ίδιο προβληματισμό δημιουργεί και η ομογένεια του δείγματος. Είναι πιθανό αυτά να οφείλονται στο ότι τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από τις μητέρες οι οποίες επηρεασμένες από προσωπικά τους συναισθήματα έδιναν απαντήσεις που να μην ήταν πλήρως αντικειμενικές. Επίσης υπάρχει η έκδοση να οφείλονται στην ταυτόχρονη διερεύνησης της συμπεριφοράς των παιδιών πριν και μετά το χωρισμό. Είναι όμως εξίσου πιθανό να μην ισχύει τίποτα από τα δυο καθώς υπενθυμίζεται πως ο Davies υποστηρίζει ό,τι υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους μπορεί να αντιδράσει ένα παιδί στο διαζύγιο των γονιών του. Καθοριστικό ρόλο στις αντιδράσεις αυτές, παίζει ο δεσμός μεταξύ γονιού και παιδιού και το αν το παιδί έχει

³⁸ Herbert M. (1998). Χωρισμός και διαζύγιο. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα

διαπαιδαγωγηθεί συναισθηματικά³⁹. Όμως υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που μπορεί να επιδράσουν στη αντίδραση των παιδιών. Αυτοί κατά τον Doek είναι η φύση της σχέσης των γονιών, η στάση του φιλικού, συγγενικού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος καθώς ο χαρακτήρας και η ιδιοσυγκρασία του κάθε παιδιού⁴⁰. Συνεπώς οι όποιες αποκλίσεις είναι δυνατό να ερμηνευθούν.

³⁹ Davies P.T. & Cummings E.M. (1994). Marital Conflict and Child Adjustment: An Emotional Security Hypothesis. *Psychological Bulletin*

⁴⁰ Doek, J. (1998). Παιδιά διαζευγμένων γονέων: Μια φωνή που πρέπει να ακουστεί. Πρακτικά από το ευρωπαϊκό Φόρουμ για την οικογένεια « Οικογένεια – Ευρώπη 21 αιώνας – Όραμα και Θεσμοί». Ίδρυμα για το παιδί και την οικογένεια. Αθήνα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Amato, P.R., & Keith, B. (1991b). Parental *divorce and the well-being of children. A meta-analysis* . Psychological Bulletin, 110, 26–46
2. Gohm, C.L., Corser, C.C. & Dalsky D. J. (2005). *Emotional intelligence under stress. Useful, unnecessary or irrelevant?* Personality and Individual Differences,39,1017-1028
3. Goleman, D. (1998). *Η Συναισθηματική νοημοσύνη. Γιατί το «EQ» είναι πιο σημαντικό από το «IQ»*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
4. Doek, J. (1998). *Παιδιά διαζευγμένων γονέων: Μια φωνή που πρέπει να ακουστεί. Πρακτικά από το ευρωπαϊκό Φόρουμ για την οικογένεια «Οικογένεια – Ευρώπη 21 αιώνας – Όραμα και Θεσμοί». Ίδρυμα για το παιδί και την οικογένεια*. Αθήνα
5. Matthews, G., Roberts, R.D. & Zeidner, M. (2004). *Seven myths about emotional intelligence*. Psychological Inquiry,15, 179-196
6. Herbert, M. (1998). *Χωρισμός και διαζύγιο*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
7. Gottman, J. (2000). *Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς. Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Πώς να μεγαλώνουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
8. Mayer, J.D. (1999). *Emotional intelligence popular or scientific psychology?* Monitor: American psychology association,30. Shared perspectives
9. Mayer J.D. and Salovey, P. (1997) *What is emotional intelligence?*. In: P. Salovey and D.J. Sluyter, Editors, Emotional development and emotional intelligence: Educational implications, Basic Books, New York ,3–31.

10. Ciarrochi, J., Forgas, J.P., and Mayer J.D. (2001). *Emotional intelligence in everyday Life: A Scientific Inquiry*. Philadelphia: Psychology Press
11. Kelly, J.B & Wallerstein, J.S (1976). *Experiences of the child in early latency*. American Journal of Orthopsychiatry,46, 20–32
12. Mayer, J.D., Salovey,P., Caruso (2000). *Models Of emotional intelligence*. In RJ Sternberg (Ed.). Handbook of Human Intelligence (2nd ed),396-420.
13. Πλατσίδου,Μ., (2004). *Συναισθηματική νοημοσύνη: Σύγχρονες προσεγγίσεις μιας παλιάς έννοιας*. Επιστήμες Αγωγής. Αθήνα.
14. Davies, P.T. & Cummings, E.M. (1994). *Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis*. Psychological Bulletin,116, 387-411.
15. Βοσνιάδου, Σ. (2003) *Εισαγωγή στην ψυχολογία .Βιολογικές, αναπτυξιακές και συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις. Γνωστική ψυχολογία*. Τόμος Α. Αθήνα: Guetenberg
16. Hein, S. (2005). *Innate emotional intelligence vs “ EQ”*.
17. Wallerstein, J.S. (1985). *Children of divorce: Preliminary report of a ten-year follow-up of older children and adolescents*. Journal of the American of Child Psychiatry. Vol. 24, No5, pp. 545-53.
18. Καλτσούνη, Χ.Ν., (2000). *Κείμενα κοινωνιολογίας του γάμου και της οικογένειας*. Αθήνα: Τυπώθητω- Γιώργος Δαρδανός.

19. Taylor, E., Peplau, L.A., Sears, D.O. (2003) *Social psychology and stress*.
Upper saddle river. N.J: Pearson education.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:

Στο παράρτημα παρατίθενται τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα με τη σειρά που αναφέρονται στη μέθοδο.

Ερωτηματολόγιο:

Ονομάζομαι Βλάχου Στέλλα, φοιτώ στο Π.Τ.Π.Ε στο Βόλο και κάνω τη πτυχιακή μου. Ενδιαφέρομαι για θέματα αντιμετώπισης των συναισθημάτων των παιδιών που έχουν εμπειρία από διαζύγιο των γονέων τους και τις αντιδράσεις τους σε αυτό.

Για να γίνει η εργασία χρειαζόμαστε την βοήθεια σας συμπληρώνοντας το παρακάτω ερωτηματολόγιο που απαρτίζεται από δυο μέρη. Στην αρχή του κάθε μέρους υπάρχουν οι αντίστοιχες οδηγίες συμπλήρωσης. Θέλω να σας υπενθυμίσω ότι είναι ανώνυμο

Σας ευχαριστώ προκαταβολικά
για τη συμμετοχή σας
και
το χρόνο που θα μου διαθέσετε.

Παρακαλείστε να απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

1. Φύλο παιδιού:

Ηλικία παιδιού:

2. Αριθμός παιδιών στην οικογένεια:

Φύλα παιδιών:

Ηλικίες παιδιών:

3. Διάστημα από το χωρισμό:

4. Ηλικία γονιού:

Μέρος Α

Διαβάστε προσεκτικά:

Το μέρος Α του ερωτηματολόγιο ζητά να απαντήσετε (οι γονείς) πώς αντιμετωπίζετε τη λύπη, το φόβο και το θυμό, τόσο το δικό σας όσο και των παιδιών σας. Σε κάθε ερώτηση καλείστε να επιλέξετε μια απάντηση (Σωστό= συμφωνώ με αυτή την άποψη ή Λάθος= δεν συμφωνώ με αυτή την άποψη) που πιστεύετε ότι σας αντιπροσωπεύει περισσότερο. Αν δεν είστε σίγουροι, επιλέξτε αυτό που πιστεύετε ότι βρίσκεται πιο κοντά στην απάντηση που θα θέλατε να δώσετε. Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου είναι πολλές. Προσπαθήστε να μην αφήσετε καμιά αναπάντητη.

Σ= Σωστό(συμφωνώ με αυτή την άποψη)

Λ= Λάθος(δεν συμφωνώ με αυτή την άποψη)

1. Τα παιδιά δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους να είναι λυπημένα.	Σ	Λ
2. Νομίζω ότι δεν υπάρχει πρόβλημα με το θυμό, υπό την προϋπόθεση οτι τον ελέγχουμε.	Σ	Λ
3. Τα παιδιά που παριστάνουν τα θλιμμένα προσπαθούν συνήθως να κάνουν τους μεγάλους να τα λυπηθούν.	Σ	Λ
4. Ο θυμός ενός παιδιού πρέπει να διακοπεί προσωρινά.	Σ	Λ
5. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, συμπεριφέρεται σαν κακομαθημένο παλιόπαιδο.	Σ	Λ
6. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, εγώ πρέπει να διορθώσω και να κάνω τον κόσμο τέλειο.	Σ	Λ
7. Δεν μου περισσεύει χρόνος για λύπη στη ζωή μου.	Σ	Λ
8. Ο θυμός είναι μια επικίνδυνη κατάσταση.	Σ	Λ
9. Αν αγνοήσεις τη λύπη του παιδιού, τότε αυτό απομακρύνεται και φροντίζει μόνο του τον εαυτό του.	Σ	Λ
10. Θυμός σημαίνει συνήθως επιθετικότητα.	Σ	Λ
11. Τα παιδιά συχνά παριστάνουν τα λυπημένα για να πετυχουν αυτό που θέλουν.	Σ	Λ
12. Νομίζω ότι δεν υπάρχει πρόβλημα με τη λύπη, αρκεί να την ελέγχουμε.	Σ	Λ

13. Η λύπη είναι κάτι που πρέπει να το ξεπερνάμε, να το αποδιώχνουμε, και όχι να του επιτρέπουμε να παραμένει μέσα μας για μεγάλο χρονικό διάστημα.	Σ	Λ
14. Δεν με πειράζει να αντιμετωπίσω τη λύπη ενός παιδιού, αρκεί να μη διαρκέσει πολύ.	Σ	Λ
15. Προτιμώ ένα χαρούμενο παρά ένα υπερβολικά συναισθηματικό παιδί.	Σ	Λ
16. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, θεωρώ ότι ήρθε η στιγμή να λύσουμε κάποια προβλήματα.	Σ	Λ
17. Βοηθώ τα παιδιά μου να ξεπεράσουν τη λύπη τους γρήγορα, για να ασχοληθούν με καλύτερα πράγματα.	Σ	Λ
18. Δεν θεωρώ τη λύπη ενός παιδιού μια ευκαιρία για να του διδάξω κάτι.	Σ	Λ
19. Νομίζω ότι, όταν τα παιδιά είναι λυπημένα, δίνουν υπερβολική έμφαση στα αρνητικά της ζωής.	Σ	Λ
20. Όταν το παιδί μου συμπεριφέρεται με θυμό, γίνεται ένα κακομαθημένο παλιόπαιδο.	Σ	Λ
21. Βάζω όρια στο θυμό του παιδιού μου.	Σ	Λ
22. Όταν το παιδί μου δείχνει λυπημένο, το κάνει για να προσελκύσει την προσοχή.	Σ	Λ
23. Ο θυμός είναι ένα συναίσθημα που πρέπει να διερευνηθεί.	Σ	Λ
24. Ο θυμός των παιδιών απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την αδυναμία τους να κατανοήσουν κάποια πράγματα και από την ανωριμότητά τους.	Σ	Λ
25. Προσπαθώ να μεταβάλω σε χαρούμενη την οργισμένη διάθεση του παιδιού μου.	Σ	Λ
26. Όταν αισθάνεσαι θυμό, πρέπει να τον εκφράζεις.	Σ	Λ
27. Η λύπη του παιδιού μου είναι μια ευκαιρία να έρθουμε ο ένας κοντά στον άλλο.	Σ	Λ
28. Τα παιδιά δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους να είναι θυμωμένα.	Σ	Λ
29. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, προσπαθώ να το βοηθήσω να καταλάβει τι το κάνει να αισθάνεται έτσι.	Σ	Λ
30. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, του δείχνω ότι το καταλαβαίνω.	Σ	Λ
31. Θέλω το παιδί μου να βιώσει τη λύπη.	Σ	Λ
32. Είναι σημαντικό να καταλάβω γιατί ένα παιδί είναι λυπημένο.	Σ	Λ
33. Η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος ξενοιασιάς, κι όχι περίοδος λύπης ή θυμού.	Σ	Λ
34. Όταν το παιδί μου νιώθει λυπημένο, καθόμαστε μαζί και συζητάμε αυτό του το συναίσθημα.	Σ	Λ
35. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, προσπαθώ να το βοηθήσω να βρει για ποιο λόγο αισθάνεται έτσι.	Σ	Λ

36. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, θεωρώ ότι είναι μια ευκαιρία να πλησιάσουμε ο ένας τον άλλο.	Σ	Λ
37. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, αφιερώνω χρόνο προσπαθώντας να βιώσω αυτό το συναίσθημα μαζί του.	Σ	Λ
38. Θέλω το παιδί μου να βιώσει το θυμό.	Σ	Λ
39. Νομίζω ότι είναι καλό τα παιδιά να θυμώνουν μερικές φορές.	Σ	Λ
40. Το σημαντικό είναι να καταλάβω γιατί το παιδί μου νιώθει θυμό.	Σ	Λ
41. Όταν είναι λυπημένο, το προειδοποιώ για το ενδεχόμενο του κακού χαρακτήρα που μπορεί να γίνει.	Σ	Λ
42. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, ανησυχώ μήπως εξελιχθεί σε αρνητική προσωπικότητα.	Σ	Λ
43. Δεν προσπαθώ να διδάξω τίποτα το ιδιαίτερο στο παιδί μου σχετικά με τη λύπη.	Σ	Λ
44. Αν υπάρχει κάτι που έμαθα για τη λύπη, είναι ότι πρέπει να την εκφράζεις.	Σ	Λ
45. Δεν είμαι σίγουρος/η ότι υπάρχει κάτι που μπορεί να γίνει για να αλλάξεις τη λύπη.	Σ	Λ
46. Δεν υπάρχουν πολλά που μπορείς να προσφέρεις σε ένα λυπημένο παιδί εκτός από παρηγοριά.	Σ	Λ
47. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, προσπαθώ να το κάνω να καταλάβει ότι το αγαπώ όπως και αν έχουν τα πράγματα.	Σ	Λ
48. Όταν το παιδί μου είναι λυπημένο, δεν είμαι σίγουρος/η τι ακριβώς περιμένει από μένα.	Σ	Λ
49. Δεν προσπαθώ να διδάξω τίποτα το ιδιαίτερο στο παιδί μου σχετικά με το θυμό.	Σ	Λ
50. Αν υπάρχει κάτι που έμαθα για την οργή, είναι ότι πρέπει να την εκφράζεις.	Σ	Λ
51. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, προσπαθώ να δείξω κατανόηση γι' αυτή του τη διάθεση.	Σ	Λ
52. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, προσπαθώ να το κάνω να καταλάβει ότι το αγαπώ όπως και αν έχουν τα πράγματα.	Σ	Λ
53. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, δεν είμαι σίγουρος/η τι ακριβώς ζητά από μένα.	Σ	Λ
54. Το παιδί μου έχει κακό χαρακτήρα κι αυτό με ανησυχεί.	Σ	Λ
55. Δεν νομίζω ότι είναι σωστό τα παιδιά να δείχνουν το θυμό τους.	Σ	Λ
56. Όταν οι άνθρωποι θυμώνουν, χάνουν τον έλεγχο.	Σ	Λ
57. Ένα παιδί που δείχνει θυμό έχει νευρικό χαρακτήρα.	Σ	Λ
58. Τα παιδιά θυμώνουν για να πετύχουν αυτό που θέλουν.	Σ	Λ
59. Όταν το παιδί μου θυμώνει, ανησυχώ για τις καταστροφικές του τάσεις.	Σ	Λ

60. Αν επιτρέπεις στα παιδιά να θυμώνουν, θα νομίζουν ότι μπορούν να κάνουν πάντα το δικό τους.	Σ	Λ
61. Τα παιδιά που θυμώνουν δεν σέβονται.	Σ	Λ
62. Τα παιδιά είναι αρκετά αστεία όταν θυμώνουν.	Σ	Λ
63. Ο θυμός θολώνει την κρίση μου και κάνω πράγματα για τα οποία μετανιώνω.	Σ	Λ
64. Όταν το παιδί μου θυμώνει, θεωρώ ότι ήρθε η στιγμή να λύσουμε κάποια προβλήματα.	Σ	Λ
65. Όταν το παιδί μου θυμώνει, πιστεύω ότι ήρθε η ώρα για ένα χέρι ξύλο.	Σ	Λ
66. Όταν το παιδί μου θυμώνει, αυτό που επιδιώκω είναι να το κάνω να σταματήσει.	Σ	Λ
67. Δεν κάνω ζήτημα το θυμό του παιδιού μου.	Σ	Λ
68. Όταν το παιδί μου θυμώνει, συνήθως δεν το παίρνω στα σοβαρά.	Σ	Λ
69. Όταν είμαι θυμωμένος/η, νιώθω ότι μπορεί να εκραγώ.	Σ	Λ
70. Με το θυμό δεν πετυχαίνεις τίποτα.	Σ	Λ
71. Είναι συναρπαστικό για ένα παιδί να εκφράζει το θυμό του.	Σ	Λ
72. Ο θυμός ενός παιδιού έχει σημασία.	Σ	Λ
73. Τα παιδιά έχουν το δικαίωμα να αισθάνονται θυμωμένα.	Σ	Λ
74. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, προσπαθώ απλώς να καταλάβω τι είναι αυτό που του προκάλεσε το θυμό.	Σ	Λ
75. Είναι σημαντικό να βοηθάς ένα θυμωμένο παιδί να καταλάβει τι προκάλεσε την οργή του.	Σ	Λ
76. Όταν το παιδί μου θυμώνει μαζί μου, σκέφτομαι: «Δεν θέλω να ακούσω».	Σ	Λ
77. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, σκέφτομαι: «Αν τουλάχιστον μπορούσε να μάθει να αποφεύγει τη σύγκρουση, να κάνει λίγο πίσω».	Σ	Λ
78. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, σκέφτομαι: «Γιατί δεν μπορεί να δεχτεί τα πράγματα όπως έχουν; ».	Σ	Λ
79. Θέλω το παιδί μου να θυμώνει και να υπερασπίζεται τον εαυτό του.	Σ	Λ
80. Δεν κάνω ζήτημα τη λύπη του παιδιού μου.	Σ	Λ
81. Όταν το παιδί μου είναι θυμωμένο, θέλω να μάθω τι σκέφτεται.	Σ	Λ

Μέρος Β

Διαβάστε προσεκτικά:

*Το μέρος Β του ερωτηματολόγιου συμπληρώνεται όχι με γνώμονα το γονιό αλλά το παιδί (το πρώτο παιδί της οικογένειας). Καλείστε να απαντήσετε ερωτήσεις σχετικές με τις συμπεριφορές του παιδιού σας πριν και μετά το διαζύγιο. Ο χρόνος του διαζυγίου είναι η βασική τομή του πριν και του μετά. Προσπαθήστε να ανακαλέσετε στη μνήμη σας τα όσα σας ζητούνται .Εδώ απαντάτε επιλέγοντας την απάντηση που πιστεύετε ότι αντιπροσωπεύει περισσότερο τη συμπεριφορά του παιδιού σας. Σε κάθε ερώτηση υπάρχουν δυο μέρη, το **πριν** το χωρισμό και το **μετά** το χωρισμό. Σας παρακαλώ να απαντήσετε και στα δυο.*

1) Παρακαλώ αναφερθείτε στη σχολική επίδοση του παιδιού πριν και μετά το χωρισμό:

ΠΡΙΝ το χωρισμό

	Πολύ λιγότερο από μέσο όρο	Λίγο λιγότερο από μέσο όρο	Μέσος όρος	Λίγο περισσότερο από μέσο όρο	Πολύ περισσότερο από μέσο όρο
α) Βαθμοί	☐	☐	☐	☐	☐
β) Προσοχή	☐	☐	☐	☐	☐
γ) Ενδιαφέρον	☐	☐	☐	☐	☐
δ) Διάβασμα στο σπίτι	☐	☐	☐	☐	☐

ΜΕΤΑ το χωρισμό

	Πολύ λιγότερο από μέσο όρο	Λίγο λιγότερο από μέσο όρο	Μέσος όρος	Λίγο περισσότερο από μέσο όρο	Πολύ περισσότερο από μέσο όρο
α) Βαθμοί	☐	☐	☐	☐	☐
β) Προσοχή	☐	☐	☐	☐	☐
γ) Ενδιαφέρον	☐	☐	☐	☐	☐
δ) Διάβασμα στο σπίτι	☐	☐	☐	☐	☐

2) Παρακαλώ αναφέρετε τις εξωσχολικές δραστηριότητες του παιδιού πριν και μετά το χωρισμό καθώς και τον εβδομαδιαίο μέσο χρόνο απασχόλησης του με αυτές

ΠΡΙΝ το χωρισμό

α) Ξένη γλώσσαώρα/ ώρες

β) Computerώρα/ ώρες

γ) Μουσικήώρα/ ώρες

δ) Γυμναστική-Άθλημαώρα/ ώρες

ε) Εικαστικές τέχνεςώρα/ ώρες

ζ) Δεν ασχολείται με τίποτα

Μετά το χωρισμό

α) Ξένη γλώσσαώρα/ ώρες

β) Computerώρα/ ώρες

γ) Μουσικήώρα/ ώρες

δ) Γυμναστική-Αθλημαώρα/ ώρες

ε) Εικαστικές τέχνεςώρα/ ώρες

ζ) Δεν ασχολείται με τίποτα

3) Παρακαλώ αναφέρετε τις σχέσεις του παιδιού με τα μέλη της οικογένειας πριν και μετά το χωρισμό:

ΠΡΙΝ το χωρισμό

	Πολύ κακή	Κακή	Ούτε κακή ούτε καλή	Καλή	Πολύ καλή
α) Με τη μαμά	☐	☐	☐	☐	☐
β) Με το μπαμπά	☐	☐	☐	☐	☐
γ) Με τα αδέρφια (αν υπάρχουν)	☐	☐	☐	☐	☐

ΜΕΤΑ το χωρισμό

	Πολύ κακή	Κακή	Ούτε κακή ούτε καλή	Καλή	Πολύ καλή
α) Με τη μαμά	☐	☐	☐	☐	☐
β) Με το μπαμπά	☐	☐	☐	☐	☐
γ) Με τα αδέρφια (αν υπάρχουν)	☐	☐	☐	☐	☐

ΠΡΙΝ το γωρισμό

	Πολύ λίγο συναισθηματικό δέσιμο	Λίγο συναισθηματικό δέσιμο	Ούτε πολύ ούτε λίγο συναισθηματικό δέσιμο	Πολύ συναισθηματικό δέσιμο	Παρά πολύ συναισθηματικό δέσιμο
α) Με τη μαμά	☐	☐	☐	☐	☐
β) Με το μπαμπά	☐	☐	☐	☐	☐
γ) Με τα αδέρφια (αν υπάρχουν)	☐	☐	☐	☐	☐

ΜΕΤΑ το γωρισμό

	Πολύ λίγο συναισθηματικό δέσιμο	Λίγο συναισθηματικό δέσιμο	Ούτε πολύ ούτε λίγο συναισθηματικό δέσιμο	Πολύ συναισθηματικό δέσιμο	Παρά πολύ συναισθηματικό δέσιμο
α) Με τη μαμά	☐	☐	☐	☐	☐
β) Με το μπαμπά	☐	☐	☐	☐	☐
γ) Με τα αδέρφια (αν υπάρχουν)	☐	☐	☐	☐	☐

4) Παρακαλώ αναφέρετε στοιχεία σχετικά με την ένταξη του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον του πριν και μετά το χωρισμό

ΠΡΙΝ το χωρισμό

α) Πόσους στενούς φίλους έχει το παιδί (μην συμπεριλάβετε αδελφούς/ές)

.....φίλους/ ες

β) Περίπου πόσες φορές τη βδομάδα το παιδί σας κάνει πράγματα με φίλους εκτός από τις κανονικές ώρες του σχολείου και τις οργανωμένες εξωσχολικές δραστηριότητες

.....ώρα/ ώρες

γ) Πόσο καλά τα πάει το παιδί με τους συμμαθητές του

Πολύ κακά

Κακά

Ούτε κακά ούτε καλά

Καλά

Πολύ καλά

ΜΕΤΑ το χωρισμό

α) Πόσους στενούς φίλους έχει το παιδί (μην συμπεριλάβετε αδελφούς/ές)

.....φίλους/ ες

β) Περίπου πόσες φορές τη βδομάδα το παιδί σας κάνει πράγματα με φίλους εκτός από τις κανονικές ώρες του σχολείου και τις οργανωμένες εξωσχολικές δραστηριότητες

.....ώρα/ ώρες

γ) Πόσο καλά τα πάει το παιδί με τους συμμαθητές του

Πολύ κακά

Κακά

Ούτε κακά ούτε καλά

Καλά

Πολύ καλά

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ ΠΟΛΥ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085 171